POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVU. BROJ DIN 10

HRVATSKA PROSVJETA

GODINA XX

BR. 8

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, LISTOPAD 1933. BROJ 8

PETAR GRGEC:

NACIONALIZAM U BELETRISTICI

I

Ne samo za političku, nego i za kulturnu povijest može se reći više puta: »Kolo sreće u okoli vrteći se ne pristaje«. Kod mnogih pitanja ne smijemo se nikada zakleti, da se ne ćemo s njima ponovno susresti. Kao što na zemaljskim njivama rastu iz istoga zrnja neprestano novi usjevi, tako se i u kulturnoj povijesti proživljavaju u većim ili manjim razmacima neprestano ista pitanja, koja imadu svoje klice u ljudskoj prirodi. Stara pokoljenja silaze u grob s uvjerenjem, da su za svu budućnost riješila neke zadatke života, ali novi ljudi ne mogu uvijek da iskustvo otaca i djedova presade u potpunu opsegu kao gotovu baštinu u svoju svijest, već moraju da sami prave eksperimente i da proživljavaju isto, što su proživjeli i stariji.

Prije rata bila se u hrvatskoj književnosti razmahala bučna prepirka o nacionalizmu u beletristici. O tom su raspravljale književne revije na prvim stranicama i u feuilletonu, novine u podliscima, sveučilištarci u svojim seminarima, pa i sami srednjoškolci u školskim i domaćim zadaćama. Svatko je htio da o tom izreče svoje mišljenje ili barem svoju riječ. I književne ocjene i obični razgovori bili su protkani etiketama: »nacionalan«, »rasni«, »narodan«. U uzavreloj borbi protivničkih skupina isticali su se kao vođe naročito B. Livadić i A. G. Matoš. Prvi je zastupao mišljenje o internacionalnom karakteru beletristike, a drugi je u glavnom branio načela, što ih je bio stavio u kanon francuski nacionalista Maurice Barrès u ciklusu »Le roman de l'energie nationale« i u mnogim poučnim spisima.

Naša se javnost bila priklonila većim dijelom uz Matoša, nešto radi njegove stilske premoći, a najviše radi toga, jer je nacionalizam bio i prije te prepirke živa snaga, koja je davala jači ili slabiji biljeg književnomu stvaranju najboljih hrvatskih beletrista. Dakako, i Livadić je imao pravo toliko koliko je upozoravao, da bi nacionalizam mogao dovesti i do krivih primjena izvanestetskih kriterija na vrsnoću beletristike. Ipak je pobjeda ili zapravo veća osviještenost i nabujalost nacionalističke struje donijela ne samo beletristici, nego i cijeloj hrvatskoj umjetnosti veću samostalnost, originalnost i artističku dotjeranost. Zamuknule su bile fanfaronade Yltysa, Ylajalija, Artura, Vinkova i Xeresa, koji su pjevali Zoama, Noama, Ajama, Ljubuškama i Sonjama, tražeći nadahnuće samo u pročitanoj lektiri i u bečkim, praškim ili kakvim drugim modama. Premda je u književnosti ostalo manje ljudi, ipak su prevladali zahtjevi, da se u opisima i u lirici oduhovljuje domaći pejzaž, da se u drami oživljuje narodna pjesma i narodni život, a napokon da i epika bude povezanija sa suvremenim životom.

Sela, gradovi, polja i vinogradi Matoša i mladih gričevaca, tipovi »Hasanaginice«, »Majke Jugovića«, »Medvjeda Brunda«, pa i samog »Požara strasti« bili su dokaz kud i kamo veće samosvijesti od Jelovšekovih naduvenih »Simfonija« i Milčinovićevih izvještačenih »Zapisaka«. I u glazbi mladi pregaoci definitivno ostaviše Zajčevo povođenje za tuđinskim uzorima i potražiše elemente svojega stvaranja u sebi, u domaćoj melodijii i narodnoj tradiciji. U kiparstvu pak i u slikarstvu reklamiralo se čak do dosade nacionalno i pseudonacionalno obilježje u radovima Meštrovića, Rosandića, Becića, Vanke, Babića i Kljakovića.

Pod kraj rata oslabljena je bila naša nacionalna struja u beletristici donekle Donadinijevim i Šimićevim imitacijama njemačkoga »Sturma«, a poslije rata najviše Krležinom i Cesarčevom marksističkom književnošću i udaljivanjem Marjanovićevih i Matoševih učenika (na pr. Bartulovića i Tina Ujevića) od onoga tla, na kojem bi jedino mogli čvrsto stajati.

U to je doba bila u evropski svijet bačena krilatica, da je doba nacionalizma iščeznulo u nepovrat i da dolazi na red socijalno pitanje, a s njime i socijalna književnost. Bog zna, komu je sve bilo u interesu da stavlja u opreku nacionalnost i socijalnost. Svakako su u tom kolu najživlje sudjelovali sljedbenici Marksa, koji su proglasili nacionalizam zastarjelim zato, jer su mislili, da mogu kao jedini ili barem glavni temelj rješavanja društvene organizacije uzeti klasu.

Međutim život se nije dao strpati u samovoljne kalupe. Nacionalizam se pokazao i u psihičnoj uvriježenosti i u formiranju kulture elementarnijom snagom od doktrinarne jednostranosti, koju bi neki htjeli izvesti iz klasne svijesti. Kod svih naprednijih evropskih naroda doživljava nacionalna ideja novu renesansu. Evropa postaje nacionalističkija nego prije rata. U vezi s time opet dolaze na dnevni red neka pitanja, koja su zanimala naročito predratnu publiku, a među njima se nalazi i pitanje o nacionalizmu u beletristici.

Najsnažnije se zasada forsira to pitanje u Njemačkoj. Sam je njemački kancelar Adolf Hitler na kongresu svoje stranke u Nürnbergu postavio vrlo kategorički zahtjev, da literatura, pod kojom je mislio u prvom redu beletristiku, mora biti nacionalna. Njegovi se sumišljenici bore već otprije za provođenje toga zahtjeva držeći predavanja o novoj njemačkoj književnosti, izbacujući iz knjižara i knjižnica djela nepoćudnih pisaca i pozivajući mlađe njemačke pjesnike, neka stvaraju literarna djela u nacionalnom duhu. Dakako, istom će kasniji darovitiji beletristi i kritici moći da dadnu potpuno određenu plastiku i teoriju sadašnjim generalnim zahtjevima. Sada je još teško u propagandističkoj utakmici odsjeći granicu između fraze i djelotvorne pokretne ideje, a isto tako i između patetičnih vikača i pravih talenata. Slabo ćemo se okoristiti konstatacijom Valtera Mola, koji u »Literaturi« glosira Hitlerovu riječ, da će nova njemačka država ostati proizvod mašte, ako ne stvori novoga čovjeka. A isto će nas tako ostaviti u neodređenosti i odviše maglovite tautologije i deskripcije Paula Alverdesa, koji u »Deutsche Zeitschrift« uči, da nacionalno pjesništvo »nije ništa drugo nego pjesnički izraz njemačkog bića«, a o nacionalnom osjećaju veli, da je to »tajinstveno bitna povezanost ne samo s njemačkim narodom u sadašnjici, nego naprosto s tisućugodišnjim duhovnim carstvom Nijemaca u svijetu, s onim vječnim carstvom misli i djela, poredaba i slika, molitava, pjesama i glazbenih komada, koje je takvo, da narod u svakom svojem historijskom času može njegovoj trajnoj uspomeni i prisutnosti s pravim dostojanstvom nacije podijeliti plemstvo.«

U Italiji se manje bučno govori o nacionalizmu u beletristici. Italija nema ni tolike književničke emigracije kao Njemačka. Ipak je i tamo vrlo živ zahtjev, da se stvori nova nacionalna književnost. Mussolini daje doduše veću slobodu književnicima nego Hitler, ali ni on ne propušta nijedne zgode da s političkoga područja proširi svoj utjecaj na sve grane umjetnosti. On je jednom rekao svojim stranačkim pristašama: »Ako se u svakom pokretu političkoga preporoda nalazi estetski i umjetnički odsjev, onda mi osjećamo, da je taj odsjev prisutan i živ u svemu, što smo pretvorili u stvarnost ne iz neplodne želje za vlašću, nego da talijanskomu narodu povratimo njegov stil.« Da njegovi opći zahtjevi budu jasniji i književnicima i drugim umjetnicima, on im je poručio: »Moramo biti stvaraoci, jer ćemo drugačije biti izrabljivači stare baštine. Moramo stvoriti novu umjetnost našega doba, fašističku umjetnost.« A da ne bi protivnici »pasatizma« mislili, da su oni njegovi naročiti ljubimci, on šalje (očito na adresu futurista) opomenu: »Može nastati velika umjetnost, koja je tradicionalna i ujedno moderna.«

II

Zapravo u današnje se doba ne može zamisliti nijedna književnost, koja bi potpuno izašla iz kruga nacionalnosti. Svaki književnik mora biti više ili manje nacionalan već zato, jer se služi j e z i k o m jednoga naroda. Prema tomu ne možemo oznaku nacionalnosti zanijekati potpuno ni njemačkomu anarhistu Johnu Mackayu ni ruskom boliševiku Jesenjinu ni njemačkomu židovskom piscu Schalomu Aschu. Međunarodni esperanto može da bude sredstvo sporazumijevanja i literarnog stvaranja tek za nevolju, ali se u njem ne može nesmetano i svestrano razviti nijedna jača književnička individualnost.

Jezik je organizam, koji imade neograničenu sposobnost prilagođivanja i variranja. Mnogim se obrazovanim ljudima čini, da su indoevropski jezici daleko srodniji nego što jesu. Ta poredbeni gramatici nalaze svagdje jednake korijene. Leksikografi se vladaju, kao da mogu svaku riječ jednoga jezika prevesti potpuno adekvatno na drugi jezik. Napokon i moderna stilistika pod utjecajem međunarodnog zbližavanja postaje sve izjednačenija. Ali onaj, koji je imao više posla s prevođenjem, mora potpisati tvrdnju, što ju je u predgovoru Euripidova »Hipolita« napisao najbolji njemački poznavalac helenske kulture i književnosti, pokojni Wilamowitz; »U istinu, ne možemo gotovo nikada prevesti svaku pojedinu riječ, jer osim tehničkih riječi nikada se dvije riječi dvaju jezika ne podudaraju potpuno u značenju.« Dr. L. Sütterlin, pisac knjige »Werden und Wesen der Sprache«, obrazložio je to i naučnim dokazima pa je došao do ovakvih zaključaka: »Čini se doduše, da se pojedini pojmovi, naročito nazivi vidljivih i dodirljivih predmeta podudaraju: »glava«, »ruka«, »tijelo«, »kruh«, »voda«, »kuća«, a isto tako oznake svojstava, na pr. »velik«, »plav«,

»tvrd«, »hrapav«, ili radnje, na pr. »jesti«, »spavati«, »ići«. Ali se tako samo čini. Čim se na tom području, koje je naoko tako srodno, maknemo nekoliko koraka naprijed ili natrag, spotičemo se o međaše, kojih nijesmo prije vidjeli.«

Pojedine riječi same za sebe nijesu zapravo jezik. One postaju jezikom istom u svijesnom proživljavanju i u organičkom kontekstu. Razumije se, da na pr. riječ glava u hrvatskom jeziku nema isti broj značenja kao u njemačkom »Kopf«, ili u francuskom »tête« ili u latinskom »caput«. Isto je tako i s drugim riječima. Doslovno prevođenje može čovjeka učiniti vrlo često smiješnim. U školskim bi se analima našle debele knjige smješica, koje su izumili pojedinci prevodeći na pr. »nema ga« na latinski »non habet eius« ili »nemam kada« »non habeo cum« ili »zbogom« na njemački »mit Gott« itd.

Svaki jezik ima svoju frazeologiju, svoj poredak riječi i svoju kongruenciju. Isto tako i predodžbeni elementi, koji se vežu uz pojedine riječi, nemaju u svim jezicima jednake zornosti i asocijativne koegzistencije. Kad kažemo ime »Srđa Zlopogleđa«, u našoj se svijesti stvara mnogo pregnantniji doživljaj, nego kada kažemo s priređivačima jedne Meštrovićeve izložbe njemački »Sergius mit dem bösen Blick«. Kada »prstenovati djevojku« prevodimo »sich mit einem Mädchen verloben« (Šamšalović), to je tek blijeda slika originala, a kada taj izraz tumačimo čitavom perifrazom »der Verlobten den Ring anstecken« (Filipović), onda je to upravo brutalno. Francuski izraz »chemin de fer« ima veću predodžbenu plastiku nego naša riječ »željeznica«, a naša riječ »kukavica«, kada njome označujemo plašljiva čovjeka, nije potpuno isto što i njemački »Feigling» ili talijanski »vigliacco«. Tu istu pojavu nalazimo i u tisućama drugih riječi izvedena i prenesena značenja.

Već je i običan čovjek sklon tomu, da prema naglasku, blagoglasnosti i ritmici različitih jezika prosuđuje neke psihične karakteristike pojedinih naroda. Slušamo li Madžare, slušamo Čehe, dobivamo već u prvi mah dojam, da smo se susreli s ljudima, koji imadu gdjekoju nijansu temperamenta, naturela, pa i karaktera drugačiju od nas. Isto mislimo i o Rusima, Talijanima, Nijemcima, Francuzima i Englezima. Dakako da se govorni zvuk, naglasak i ritam mora nužno očitovati ne samo u narodnoj muzici, nego i u nevezanom, a još više vezanom govoru literature. Mnoge je onomatopoetske nizove nemoguće prevesti na tuđi jezik. To vrijedi ne samo za literature, koje se mogu podići dugim umjetničkim razvojem, nego i za jezike, koji su bliži prirodnoj izvornosti. I bez poliglotskoga poznavanja evropskih leksikalnih raznolikosti smijemo s pouzdanjem postaviti tvrdnju, da je nemoguće prevesti posve adekvatno na pr. iz Nazorova »Medvjeda Brunde« one srdite riječi, što ih poput čegrtaljke klepeće čvorak protiv mačka Munjka, ili iz pjesme »Cvrčak« od istoga pjesnika one tako prirodne, makar prilično tvrde riječi: »I cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče . . . « U naprednijim pak književnostima imade takvih primjera još i više. Obično se spominju kao umjetnine, koje se ne dadu prevesti, neke pjesme Poea, Verlainea i Mallarméa. Verlaine je htio u pjesmama provesti pravilo: »De la musique avant toute chose«, zato ćemo biti u sto muka,

budemo li htjeli istim ritmnom i predodžbenim asocijacijama prevesti na pr. samo ovu ili sličnu kiticu:

»O le frêle et frais murmure!
Cela gazouille et susurre,
Cela ressemble au cri doux
Que l' herbe agitée expire...
Tu dirais, sous l' eau qui vire,
Le roulis sourd des cailloux.«

Broj je dobrih prijevoda u svakom jeziku prilično malen. To je zato, jer je prijevod — kako je zgodno rekao Wilamovitz — metempsihoza, t. j. duh ostaje, ali tijelo se mijenja. Obično stradava u takvoj seobi jedno ili drugo: tko hoće da nam dadne izvorno tijelo, obično nas obdari mrtvom lešinom, a tko pazi više na duh, taj često ne zna utjeloviti najsuptilnije psihične pokrete u riječi. Najfinije dosjetke, onomatopeje, aluzije i najdelikatniju ustalasanost duše nije ni moguće prevesti. Šuštanje zrela žita ne može se reproducirati šuštanjem jesenskoga lišća ni hujanje zimske bure pištanjem tvorničke sirene.

Ako jezik postoji istom svijesnim proživljavanjem i organskim kontekstom, onda on napreduje neprestanim stvaranjem, kojemu su subjekt i obični ljudi i pogotovu književnici. Jezik nije nikada nešto gotovo, što bismo mogli dati drugima kao do kraja usavršenu baštinu. Obilan jezik jest nagrada bujnog duševnog proživljavanja. Zaostali ljudi prolaze kroz život sa nekoliko stotina riječi, a književnici se često ne mogu zadovoljiti ni leksikalnim blagom najglomaznijega rječnika. Kada koji narod imade u svojem jeziku savršen instrumenat za sve nauke i sve grane književnosti, to je znak, da je dao svijetu lijep broj prvorazrednih umova i stvaralaca, koji su za svoj narod osvojili nepregledna područja kulture.

Budući da i jezici imadu svoje osebujnosti, to je nacionalizam posve u pravu, kada zahtijeva, da književnici misle i stvaraju u svojem jeziku. Tko misli u tuđem jeziku, njegovi će proizvodi biti — da govorimo s Preradovićem — doista mrtvi zvuci. Ne može se na guslama svirati tehnikom harfista ni mandolinista. A i kod samih gusala postoji razlika između Stradivarija i obične tvorničke robe. Jedni su jezici razvili veće bogatstvo u imenicama, drugi u glagolima. Jedni mogu da naznače radnju aktivnim, pasivnim, trajnim, trenutnim, iterativnim i kauzativnim oblicima, a drugi su u tom pogledu vrlo jednostrani i siromašni. I ritam i naglasak i dužina riječi i elastičnost fleksije i stilističko povezivanje utječe dosta znatno na udarnu snagu i asocijativno obilje svijesnog proživljavanja. Zato biti nacionalan književnik sa jezičnoga stajališta znači živjeti s duhom svojega jezika i prenositi u njegove forme što veće obilje snažnih duševnih doživljaja.

III

Danas je svakomu jasno, da se književnosti moraju razvijati na narodnim jezicima. No to je zasluga jedne pobjede, koja je izvojštena vrlo velikim naporom.

Na početku svake evropske literature nalazimo jedno razdoblje ukočenosti, traženja, oponašanja. Koji su pisali latinski, držali su se nekom aristokracijom, koja je dobacivala narodnim piscima prezirnu riječ: »Odi profanum volgus et arceo.« Pa i sami narodni ili vulgarni pisci nijesu uvijek znali, da su zapravo oni temelj nove kulture i književnosti, a epigoni Vergilija, Ovidija i Horacija da su propala čeljad, o kojoj će povijest novoga vijeka trošiti vrlo malo riječi. Mladi su evropski jezici morali da pored dobrih klasičkih utjecaja prođu i torturu starinske frazeologije, sintakse, metaforike i metrike. Neki su se brzo oslobodili nametnutih okova, ali kod nas je sve do 19. stoljeća latinska elizija nagrđivala veći dio stihova.

Uporedo s oslobađanjem narodnog jezika javila se u lijepoj knjizi i borba za n a r o d n i s a d r ž a j. Ljudi nijesu mogli uvijek prepričavati prizore iz vojevanja Aleksandra Velikoga i trojanskog rata ili iz romana o Barlaamu i Joasafu ili iz satire o mukama blaženoga Grozdija. Narodi su dobili Dantea, Calderona, Shakespearea, Molièrea, koji su u književnosti osigurali prvenstvo svojim ljudima i svojim krajevima.

Afirmacija je narodnoga sadržaja u beletristici bila nužna posljedica nove utakmice, koja je nastala između različitih naroda. Tko nije imao snažne indvidualnosti, postao je neminovno plijen razvijenih susjeda. Na lijepoj su se knjizi i u formi i u sadržaju također obistinile riječi Emersona: »Čini se na prvi mah, da među ljudima postoji prevelika sklonost saopćivanju i primanju, tako te gotovo svatko dolazi u opasnost, da će se izgubiti u drugome; ali zakon individualnosti ostaje neumoljivo kod svojega tajnoga i krutoga pravila: »Ti si ti, a ja sam ja, i tako neka i ostane.« Jer priroda želi sačuvati svakomu predmetu njegovu osebujnost, pa dok svaki individuum ide za tim da isključi druge te da sam raste u neizmjernost i da nametne svakomu drugomu obilježje svojega bića, voli priroda da svaki individuum zaštiti od drugoga. Svako je biće opremljeno oružjem za samoobranu, i upravo ta zaštitna sredstva jesu najznamenitija i najčudnovatija pojava na svakom stvoru ovoga svijeta.«

Nijesu samo Rimljani, Heleni i Bizantinci bili oni, koji su svojim utjecajem katkada otežavali samostalan razvoj tuđih književnosti. Kada se koji evropski narod osovio na svoje noge, radio je s drugima isto ono, protiv čega se prije toga sam borio. Ne samo maleni, nego i veliki narodi padali su radi toga u opasnost da poprime u prevelikoj mjeri značajke tuđega duha.

Ruska je beletristika išla dugo vremena stopama Francuske, Engleske, Italije i Njemačke. Oslobođenje je došlo kao i drugdje u osobi snažna pjesnika. Javila se Puškinova poezija o kojoj je rekao Bjelinskij: »Rusko je uho zamijetilo u njezinu složnom akordu i posve ruske zvukove. Ne gledeći na to, što je u prvim Puškinovim pjesmotvorima prevladavao idealan i lirski značaj, u njih uljezoše već elementi zbiljskoga života, što dokazuje smjelost, da je Puškin uveo u pjesmotvore ne klasične talijanske i španjolske razbojnike, već čisto ruske, u kojih nije bilo bodeža i pištolja, već širokih noževa i teških buzdovana, pa je predočio, kako jedan od njih govori u bulažnjenju o knutu i groznim krvnicima. Ciganski logor s poderanim čadorima, između točkova taljiga s medvjedom, koji pleše, i nagom djecom

u košarama, prebačenima na magarce, bijaše također dotada nečuven prizor za krvavi tragički događaj.«

Puškin je samo vremenski vođa cijele čete znamenitih beletrista, koji su ostali vjerni svojemu rođenomu tlu i stekli priznanje svih naroda. Nijedna beletristika na svijetu nije sadržajem tako osebujna kao pripovijesti Gogolja, Turgenjeva, Gončarova, Tolstoja, Dostojevskoga, Gorkoga, pa i samoga Erenburga. Površni će motrilac nalaziti ruski nacionalni sadržaj ponajprije u nekim vanjskim osobinama i predmetima, na pr. u droški, tarantasu, votki, kvasu, čaju, samovaru, stepi, balalajci, kozačkim melodijama i plesovima, a onaj, koji ide nešto dublje, vidjet će u ruskoj beletristici tipove ruskih mužika, plemića, birokrata, skitnica, nihilista, komunističkih fanatika, bezbožaca, krvnika, mučenika i emigranata kao utjelovljenje težnja, muka, lutanja i trzaja golemog naroda sa silnim teritorijem i širokom dušom, koja se napreže u neodoljivoj težnji za pravdom, istinom, dobrotom i blagostanjem.

Kod malenih bi naroda čovjek očekivao, da će im razvijanje njihovih osobina umanjiti ugled u svijetu. Ali je upravo obratno. Drugi narodi ne trebaju, da im tkogod donosi ono, čega i oni sami imadu u obilju. Oni kažu srodnim i nesrodnim susjedima: »Priznat ćemo vam pravo na opstanak samo onda, ako možete obogatiti svjetsku kulturu nečim svojim, čega nema u nas.«

Taj su diktat morali poslušati i maleni nordijski narodi i Finci i Irci i Rumunji i mi i Madžari. Kod madžarskog naroda na pr. nalazimo od Petőfija do Molnára neprekidan niz beletrista, koji daju plastično oblikovanje osobinama svoje zemlje i svojih ljudi. Sam Pétőfi pjeva o konjima i mačevima, o husarima i magnatskim odorama, o ciganskim guslama i cimbalu, o vinu, luli i duhanu, o madžarskoj pusti i njezinim pastirima. Njegov ponos, bučnost, silovitost i maštovita neobuzdanost, njegov zanos za domovinu i mjestimična megalomanija jesu osobine njegova naroda kao čardaš, sinkopirana glazba i samosvijesni naglasak u govoru.

Na obrađivanje nacionalnog života primorava beletriste ne samo originalnost i patriotizam, nego i umjetnička vjerojatnost. Kao što slikari i kipari imadu svoje modele, tako ih imadu i beletristi. Ivan Sergejević Turgenjev napisao je jedanput: »Nužno je da neprestano općimo u okolini, koju želimo predočiti.« O svojem je stvaranju rekao: »Ja moram priznati, da nikad nisam pokušao »stvoriti osobu«, nisam li ishodištem imao živu osobu, nipošto ideju, osobu, kojoj se postepeno pribirahu i prikupljahu potrebiti elementi. Ne imajući velikog dara slobodnog iznalaženja ja sam vazda trebao dano tlo, po kojemu bih mogao tvrdo koracati.« Istu pojavu vidimo i kod norveškoga dramatika Ibsena. Od mnogobrojnih njegovih drama samo se dvije odigravaju na rimskom tlu, i to »Car i Galilejac« i »Katilina«, a ostalima je sadržaj uzet iz norveškog života. Ibsen se znao nemilosrdno izrugati onima, koji su za junake svojih djela odabirali nepoznate osobe. O bavarskom liriku Martinu Greifu, koji je pisao i historijske drame, rekao je: »To mi je neshvatljivo. Kakve on drame piše? Drame o ljudima, koji već davno pomriješe i kojih on nije nikada poznavao. Zar je moguće pisati drame o neznancima? Šta se tiču Martina Greifa mrtvaci? Neka ih pusti u miru, pa neka o živima dramatizira, koliko ga volja.« Ovdje je

Ibsen zašao očito predaleko poričući mogućnost historijske drame. Ipak se i iz njegovih i iz Turgenjevljevih riječi može prihvatiti svakako zahtjev, da beletristika imade obrađivati prije svega nacionalne umjetničke sadržaje.

Dakako, pretjerano bi bilo, kad bismo beletristima branili obrađivanje i tuđinskih sadržaja. Sve se evropske kulture sastoje od kršćanstva, nacionalnih elemenata, baštine starih naroda (naročito baštine Grka i Rimljana) i od suvremena primanja međunarodnih utjecaja. Prema tome je obrađivanje tuđinskih sadržaja opravdano i nužno, ali samo u onolikoj mjeri, koliko u narodnoj svijesti imadu pravo da budu zastupani elementi tuđinskih kultura. Kod toga se ne smije zaboraviti, da najzad i djela s tuđinskim sadržajem uspijevaju samo onda, ako su prilagođena životu onoga naroda, kojemu su namijenjena. Hrvati ne bi bili prihvatili s onolikim oduševljenjem na pr. Markovićeva »Kohana i Vlastu«, da nijesu proživljavali analogne pojave u svojem životu. Ponijemčeni Hrvat Mirko Jelušić ostaje izrazito njemački pisac i u »Cezaru« i u »Don Juanu« i u »Kromvelu«, jer prikazuje osobe, koje žive i u sadržaju njemačkih aktualnih težnja i maštanja.

Moglo bi se dogoditi, da tuđinska imitatorska i prijevodna književnost istiskuje i uništava originalnu beletrističku proizvodnju. U tom slučaju može i mora kritika u ime nacionalizma izaći sa zahtjevom: Ostanimo vjerni i pravedni svojoj narodnoj individualnosti!

(Svršit će se.)

REMETA:

JUTRO KAD JE TREBALO POĆI . . .

Modrine s neba gledaju u me
i šute. Blijede sjenke. Visoke trave
diraju moje noge. Na oproštaj vjetrovi šume.
Postaju plave:
ptice, što čežnju nose;
vrtovi sjajni od rose
na dalekim, pitomim brdima . . .

To odlazim — stari znanac — u neznane krajeve.
Za sretan put mi vrbe molitvu mole,
Treperi u jutru proljeće. Tužno šumi kroz gajeve.
Jer svi me vole:
ta znao sam kročiti kud sjenke kroče,
i znao htjeti, što vjetrovi hoće,
vjetrovi što granjem klapuću . . .

I. M. BOCHENSKI, O. P.:

FILOZOFIJA U POLJSKOJ

Gotovo je nemoguće u naše doba dati opći prikaz filozofije neke zemlje. Tolika je, naime, lakoća u saobraćaju između različitih naroda i filozofa, da se skoro svi problemi i sve ideje, koje se negdje pojave, odmah preliju na ostale zemlje. Odatle veoma različiti smjerovi, da bi se mogli sintetički prikazati. Ovo vrijedi također i o Francuzima, koji skoro nikad ne uče tuđih jezika, a pogotovu o Poljacima, gdje gotovo svaki filozof znade tri do četiri svjetska jezika, osim materinjeg; i gdje je također prevladao običaj, da se pohađaju njemačke, francuske, rimske i engleske universe.

I

Najjači sistem među Poljacima jest bez dvojbe tomizam. Da je on i kvantitativno i kvalitativno nad svim drugim sistemima, priznao je i panteista Lutoslawski, pisac poljskog dijela »Ueberwega« (1926.). Čini se, da danas ova istina nije ni najmanje zasjenjena, uvaživši, da u Poljskoj osim tomizma ima više cvatućih škola, o kojima ću kasnije nešto govoriti.

Neću ovdje tumačiti zašto je to tako, i kako to, da se je iz jedne katoličke filozofije ili bliske katolicizmu, koja je osobito cvala oko polovice XIX. vijeka u Poljskoj, prešlo na tomizam. Hoću samo da naglasim, da su se u ovoj zemlji nekoji filozofi rado priljubili Tominoj nauci i prije bule »Aeterni Patris«. Čak je jedan između njih, Semencŭko, imao ne malo utjecaja na izdanje bule. Bilo što bilo izgleda, da se bez pretjeravanja mora postaviti poljski tomizam odmah iza francuskog i belgijskog, jer niti se njemački, niti engleski, a pogotovu talijanski ne može s njim porediti.

Karakteristično je obilježje ovog poljskog tomizma njegova, da tako kažem, modernost, t. j. dobro poznavanje modernih nauka. Gotovo svi poljski tomisti raspravljaju o modernim naukama i pokazuju poznavanje suvremenih filozofa više nego itko drugi od ostalih struja. Ovaj lijepi način filozofiranja možda je nastao iz neprestanog i ličnog kontakta s ostalim filozofima, jer su poljski tomiste članovi svih filozofskih društava i aktivno sudjeluju u internacionalnim raspravama.

Drugo je obilježje ove škole pravi aristotelski empirizam, koji veoma rado proučava eksperimentalne nauke i o njima traktira. U tome Poljaci prednjače mnogim narodima. Dovoljno je zato spomenuti na pr. lavovskog profesora Waisa, koji je onomadne izdao golemo djelo o specijalnoj kosmologiji, ili gosp. Rutkowskoga, auktora krasnog djela »Biološke teleologije«.

Na prvo mjesto mora se postaviti nestor poljske filozofije, g. K. Wais, profesor na universi u Lawowu. Za vrijeme svoje duge znanstvene »karijere« izdao je gotovo potpuni sistem filozofije, koji obuhvaća: psihologiju (4 volumena), kosmologiju (do sada su izašla 2 volumena), metafiziku, teodiceju; a osim toga je izdao mnoga monografska djela o psihologiji i kosmologiji. Njegova se djela odlikuju osobitim poznavanjem skolastika i

modernista i erudicijom, koja je svakako preopširna sudeći po broju volumena, koje je on izdao.

Naprotiv tomist u užem značenju, iako jednako upućen u modernu filozofiju, jest O. H. Woroniecki O. P. On se bavi etikom, a izdao je, osim raznih pedagoških studija, klasičnu jednu veliku i jednu kraću knjigu o općoj etici. Na zapadu je postao glasovit raspravom o tomističkom universalizmu — a osobito radnjama o spoznaji i etici patriotizma, narodnosti i države. U tom pitanju zastupa vlastitu teoriju i drži za stalno, da je narodnost različita od države, pa brani njezina prava protiv države — niječući, dakle, tezu mnogih koji, sa Greddtom O. S. B., daju državi svemoć nad narodnošću. Njegova rasprava o narodnosti i državi, koju je natrag malo godina obradio, sigurno bi zaslužila, da je mnogi pročitaju, osobito u slavenskim zemljama. Woroniecki imade osim toga veoma velik utjecaj na poljsku filozofiju, jer je bio jedan od glavnih osnivača i za mnogo godina rektorom katoličkog sveučilišta u Lublinu, centru sadašnjeg tomizma.

Mora se također ovdje spomenuti i drugi tomista koji, iako je sistematski malo napisao, ipak je od velike važnosti za povijest tomizma, naime K. Michalski C. M., rektor krakovske Universe i glavni izdavač »Corporis Scriptorum Medii Aevi«. P. Michalski je specijalist za XIV. vijek i s tog gledišta teško mu je ko ravan u evropskoj znanosti. Također je veoma zaslužan za poljsku historiju srednjega vijeka, koja je cvala u Krakovu kroz XIV.—XVI. vijek u dvjema formama: nominalističkoj i t. zv. »albertinskom hegelijancu, veliki »Uvod u Filozofiju« »Elementi Metafizike« i naznanosti gosp. Birkenmajer, historik filozofije iste epohe, također iz Krakova.

Od mlađih pak tomista važni su osobito dvojica: gnijeznički profesor Kowalski i varšavski Chojnacki. K. Kowalski se danas drži najaktivnijim propagatorom tomističke nauke. Kroz malo godina izdao je 4 dosta velika volumena raspravu o Augustu Cieszkowskom — nekom glasovitom poljskom hegelijancu, veliki »Uvod u Filozofiju«, »Elementi Metafizike« i napokon »Elementi Estetike«. K. Kowalski je učenik luvenske škole: brani neposredni realizam introspektivnom metodom, usvaja veoma strogo sve tomističke teze u metafizici, u estetici brani s Maritainom transcendentalnu vrijednost ljepote protiv P. de Munnyncka. Glavno mu je djelo »Uvod«, u kojem se nalazi lijepa rasprava o kriteriologiji. Vrijedno je spomenuti, da K. radi načinom koji je vlastit poljskim tomistima, ali ga razvija do skrajnjih granica: navađa naime u svojim djelima skoro čitavu literaturu predmeta, o kome piše u bezbrojnim notama i dokumentima.

Rekoh da je glavno djelo Kowalskoga kriteriologija. Treba spomenuti, da je ova nauka veoma razvijena među Poljacima tako, da je kroz 5 zadnjih godina izdano o njoj 4 traktata: istoga Kowalskoga, lavovskog profesora Stepe, krakovskog Krzesińskog, a zatim povećano izdanje veoma dobrog Gabrylova djela († 1914.). Od ovih je važan osobito Stepa koji je također auktor i drugih studija o kriteriologiji, a srodan je Kowalskom.

U Varšavi je natrag malo godina počeo pisati gosp. P. Chojnacki, auktor mnogih djela malenih doduše obujmom, ali velikih sadržajem i originalnošću ideja. Auktor tvrdi da je temeljna ideja tomizma, ideja o kritici

ili demonstrativni način kako da se postupa u filozofiji, koji je slabo bio poznat prije sv. Tome. Kaže da se tomizam osniva na dva nedokaziva i ne očita principa: na istini vjere i na spoznaji vanjskog svijeta. Drži, da tomizmu treba aplicirati najstrožu kritiku, koju taj sistem zahtjeva.

Ovo su glavni poljski tomisti — filozofi koji sada živu. Ali ne mislim time reći da drugi nijesu važni. Tako se sigurno ne smije izostaviti H. Romanowski, auktor metafizičkih studija, već spomenuti biolog Rutkowski, veoma duboki gosp. Lychliński (koji se danas drži glavom »uže« tomističke škole), P. Czyrnek O. P. lavovski psiholog, P. Ogarek O. P., P. Kwiatkowski S. J. i mnogi drugi. Osim ovih tomista spadaju ovamo i oni koji su bliski tomizmu: gosp. Pastuszka, auktor mnogih vjerskih djela; Rubczyński, profesor na krakovskoj universi, realista a u slici naučava absolutizam; zatim plodan pisac Sawicki, peplinski filozof glasovit među Nijemcima, jer piše njemački, iako je poljak; Siwek S. J. profesor na Gregoriani i drugi.

II

Rekoh da je tomizam najjača filozofska škola u Poljskoj. Ako se pak radi o uticaju, kojim vani djeluju, bez dvojbe se na prvo mjesto mora postaviti druga, t. zv. poljska logistička škola. Velim »tako zvana« je: stručnjaci koji ovdje dolaze u obzir teško se mogu svrstati u neku »školu«, budući da dosta neovisno jedan od drugoga rade. Ipak je to ime prevladalo, te je danas dosta glasovito u Evropi.

Nova je to stvar i mnogima (nažalost i filozofima, a pogotovu laicima) skoro nepoznata. Prije nego počnem govoriti o ličnostima, treba da ukratko razjasnim o čemu se radi. Logistika je neka moderna forma logike, koja se služi isključivo matematičkim znakovima, i koja postupa aksiomatičkom metodom. Ako tko otvori knjigu napisanu od takvog logiste, naći će samo malo riječi — dapače trebaće mu proći mnogo stranica bez ijedne riječi: gotovo sve se sastoji od znakova. Logiste naime stavljaju za subjekt, predikat, kopulu i za druge djelove rečenice određene znakove, a zatim rade oko njih matematičkim načinom po svojim pravilima, tako da se gdjekad čitava stvar zove »logički kamičak«. Osim toga logistika se služi aksiomatičkom metodom, t. j. sve svoje tvrdnje izvodi strogo iz nekoliko principa, kojih ima sasma malo, kao na pr. kod Kotarbinskoga samo četiri.

Ova je logika s formalnog gledišta mnogo savršenija od stare logike: tako na pr. princip identičnosti kod njih ima različnih načina i predočuje se u mnogim formulama.

Iznađoše također osim klasičnih silogizama mnoge druge forme razglabanja, često puta veoma zamršene, osobito u pogodbenim rečenicama. Nekoje od njih su tako teške, da na prvi mah izgledaju nemoguće — i zato ima mnogih koji se boje logistike, jer je ne shvaćaju.

Logistika nije iznađena u Poljskoj. Njezin je glavni auktor Leibnitz, čije su ideje bile razvijene tijekom vijekova osobito od Engleza i Nijemaca. U našem vijeku najbolja forma logistike bila je predložena od B. Russella i pod tom je formom skoro od svih poznata. Mora se spomenuti, da su Poljaci svojim načinom, neovisno od Russela, izgradili logistiku, tako da bi se danas ne bez razloga moglo govoriti o dvjema logistikama: o onima, koje

se svode na Rusella i o poljskoj logistici, iako je bez dvojbe Rusellova važnija.

Osobito su dva čovjeka zaslužna za ovu nauku, obojica varšavski profesori: I. Lukasiewicz i S. Leśniewski. Lukasiewicz je napisao djelo: »Elementi matematičke logike«, u kojima ima svoju terminologiju, veoma različitu od Rusellove, i mnoge vlastite ideje. — Leśniewski je pak napisao veoma duboko »Temelji matematike«. Prvi je također postao glasovit, što je prvi iznio nekakvu logiku »triju vrijednosti«, koja osim istine i laži dopušta nešto treće (sumnju). Taj položaj, iako se čini apsurdan, može se shvatiti, ako se promisli, da on pripada logici u subjektnom značenju. Dapače je s tog gledišta moguća logika »N-vrijednosti«. Uostalom, to vrijedi i za objektivno značenje: kao što nam je dopušteno sastaviti geometriju 4, 5, 6 ... n-dimensionalnu, zašto nam ne bi bilo dopušteno imati i takvu logiku, samo kad ne kažemo da to ima vrijednosti. Čitatelj opaža, da ja dosta simpatično govorim o logistima. Ovaj se sud odnosi na njih u koliko su logici. U njihovoj se, naime, filozofiji nalazi mnogo toga, na što ja nikako ne mogu pristati. To vrijedi naročito za nominailzam i pragmatizam. Oni općenito brane nominalizam. Tako spomenuti Lukasiewicz, Lesniewski, pa i Kotarbiński, auktor jednog logičkog djela o komu ću kasnije govoriti, zatim L. Chwistek, oštri logistički kritik i glasoviti logista na zapadu, Lukasiewicz je također pragmatista, pače izjavljuje da princip kontradikcije nije nego samo pragmatički siguran.

Ovoj školi pripadaju više manje čak i nekoji katolički filozofi, kao gosp. I. Salamucha, svećenik i varšavski profesor, i gosp. Kobylecki, bivši isusovac, također profesor psihologije u Varšavi. Salamucha je nekidan objelodanio knjigu o »Dedukciji kod Aristotela i sv. Tome«, gdje oštro pobija klasičnu logiku, a brani logistiku. Misli, da se kod Aristotela i sv. Tome može naći mnogo nedostataka, dapače teških pogrešaka; želi napokon da se primi logistika. Slično uči g. Kotylecki, koji ipak brani klasičnu logiku. Uostalom i već spomenuti tomista P. Chojnacki misli, da mi moramo prihvatiti logistiku, a da pritom ne govori da je klasična logika kriva ili kontradiktorna, kao što često puta poljski logiste kažu.

Poljska je logistika toliki utjecaj zadobila, da se na dvjema universama predava: varšavskoj (obligatorna je zbog programa za svaki profesorat na »filosofskom« fakultetu) i na lavovskoj, gdje je prof. Ajdukiewicz mnogo za nju zaslužan. U ovo zadnje vrijeme puno su se za nju zanimali strani logističari. Tako se u Njemačkoj uopće na nju osvrću; isti Meyerson, koji je neprijatelj logistike, ovu izvanredno hvali.

Ipak ima u Poljskoj, osim tomista i logičara, koji protiv logističara brane klasičnu logiku, kao što je prof. Wiegner u Poznanju i prof. Czezowski u Vilni. On je u zadnje vrijeme dokazivao nekoliko klasičnih teza, koje uistinu, kako se čini, znače napredovanje u znanosti.

III

Uz spomenute škole treba još barem spomenuti dva filozofa, koji ne pripadaju nijednoj od njih; velim barem spomenuti, da ne prekoračim granice članka, premda bi oni zasluživali posebnu studiju, jer su stvorili neke zaista originalne i dosta potpune sisteme.

Prvi od njih Augustin Jakubisiak, katolički svećenik, iznađe sistem zaista uravnoteženi, koji se ujedno može nazvati i radikalno umni. Po tom sistemu naš um shvaća svaku stvarnost i sami individuum, ali ne pozna gibanje. Dakle gibanje je prividno, a ne stvarno. Dokaze u obranu ove pretpostavke vuče sasvim logično iz pretpostavljenog temelja, te su skoro isti kao i oni kojima je jednoč Parmenides dokazivao statizam, ali su prikazani sasvim moderno i protkani matematičko-fizičkim aparatom. Auktor, zanijekavši stvarnost gibanja, ide naprijed i niječe objektivnu vrijednost pojma vremena, koja prema njemu nije nego subjektivna forma prostora. Nadalje shvaća prostor kao nešto rastavna i to dokazuje na dugo i široko eksperimentalnom znanošću: i biološkom (de Vries) i fizičkom (teorija kolikoće) i Einsteinovim relativizmom.

Ovaj sistem se s pravom može nazvati najradikalniji racionalizam. Njega je auktor prikazao javnosti u veoma lijepoj formi na francuskom jeziku, te se o njemu veoma živo raspravljalo na Zapadu, i ne bez razloga, jer je uprav suprotan danas tako raširenom Bergsonizmu. Usput treba spomenuti, da g. Jakubisiak tvrdi, e je njegova teorija posve katolička, a on je isto pravovjerni rimski svećenik.

S ovog gledišta sasvim se razlikuje pretsjednik društva bezbožaca u Varšavi prof. Tadej Kotarbinski. On je također izradio u ovo zadnje vrijeme gotovo cjelovit sistem postavivši za temelje nominalizam i hipotetički materijalizam i oštro brani svoje stajalište, koje nazivlje »radikalno stvarnim«. Poznamo naime stvari kako su u sebi bez ikakve njihove slike u nama. Njegov prikaz ove točke najbolje oprovrgava svaki idealizam i t. zv. »kritički realizam« ili posredni, premda isti Kotarbinski nije posve razvio svoju teoriju, kao na pr. ne razlikuje između slike koju poznamo i one po kojoj poznamo. Bilo kako bilo, on je svojim čudnim razlaganjem pomogao poljskim tomistima i ujedno dokazao svojim sistemom, da svaki današnji ozbiljni empirički filozof teško može slijediti idealizam.

Druga točka ovoga sistema je veoma zanimljiva. Govori naime o teoriji bitnosti, koju auktor pripušta, bez ikakve ograde, pod imenom »stvari«, govoreći da on ne pripušta nego samo »stvari«, pri čemu veoma lijepo pobija dokaze mnogih protivnika. Što je još zanimljivije, on tako žestoko brani bitnost (a da je naravno ne imenuje), da niječe akcidente t. j. vanjske pojave kao boju, protege i t. d. pak zato svoj sistem nazivlje «reizam«.

Sve ove teze i još mnoge druge (sistem je kako spomenuh dosta izgrađen) čini se da sasvim logično izviru iz auktorova hipotetičkog materijalizma, jer, ako se ovaj pripusti, onda je sistem sasvim dosljedno i izrazito izrađen. Nadalje T. Kotarbinski je logističar i u svojoj knjizi oštroumno raspravlja o mnogim pitanjima logike, očito naginjući k aristotelizmu, kog ipak ne prihvaća radi svoga nominalističkog stajališta. Uostalom sistem kao takav je jedan od važnijih u naše doba, osobito, ako se ima na pameti, da je danas materijalističko stajalište u filozofiji sasvim rijetko.

(Prevedeno iz rukopisa.)

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

TURGENEV-OSTROVSKI-SALTYKOV

Zapadnjačko-liberalna struja u ruskoj književnosti povodom Turgenevljeva jubileja

1. Mjesto Turgeneva, Ostrovskoga i Saltykova u ruskoj literaturi

Ivan Sergejević Turgenev[1] rodio se 9. novembra 1818. godine (28. oktobra po starom) u gr. Orlu, gdje je služio Ivanov otac kao oficir jedne armijske regimente; blizu Orla je bilo i porodično dobro Turgenevih — selo Spaskoje. Umro je 22. augusta 1883. god. (3. septembra po novom) u Bougivalu, kraj Pariza. Prema tome je 3. septembra 1933. bila navršena 50. godišnjica njegove smrti, a 9. novembra 115. godišnjica njegovog rođenja.

Jubilejska godina Turgeneva popraćena je u dnevnoj štampi i u revijama čitavom poplavom članaka i bilježaka, u kojima se na različite načine pokušava da se nađe dotično mjesto za spomenutoga pisca u redovima ruskih pisaca i u kulturnom razvoju Rusije. Jedan od najboljih i najmodernijih članaka o piscu (zato, jer je upotrebljeno mnogo novijeg materijala iz piščeva života i jer je pisac plastično i nepristrano, izbjegavajući otrcane izraze o tobožnjoj »slavenskoj duši« ili o »ocu ruskog realizma«) — našao sam u beogradskom dnevniku »Pravda« u broju od 2. sept. 1933. god., iz pera E. Zaharova.

»Prošlo je pola vijeka — veli kritičar — od smrti autora »Plemićkog gnijezda«, »Rudina«, »Lovčevih zapisa«, »Očeva i djece«. Lik Turgeneva, kao stvaraoca, kao čovjeka, kao Rusa ništa nije izgubio na planu ovog polavjekovnog vremenskog razmaka, od svoje izrazitosti i ljepote. Naprotiv, postao je još izrazitiji, jasniji i produbeniji.

»Stotine beletrista i književnih historiografa ulazile su i ulaze u tajne njegova života i stvaranja. I fini Maurois i paradni Baljmont i talentirani, intuitivni Zajcev i bogatom erudicijom naoružani Grossmann... I toliki drugi.«

»Grandiozni Turgenev otkriva se njihovom oštrom pogledu, kao i pogledima neizbrojivog mnoštva onih, za koje je djelo ovog pisca — jedna od najgordijih i najsvjetlijih visina ljudskog duha. Na ovoj visini u glorioznom nimbu besmrtnosti blista Turgenev.« Nasuprot ovoj i ovakoj glorifikaciji stoje u dugom nizu članci, bilješke, studije i rasprave u kojima se podvlači ogromni utjecaj Turgenevljev specijalno na hrvatsku književnost, a poimence na »hrvatskog Turgeneva« — Đalskog; na Leskovara, na Kozarca i t. d. Istodobno ipak se konstatira da je Turgenevljev svijet — svijet prošlosti (jedan članak u jednom zagrebačkom dnevnom listu nosi čak naslov »Vjesnik potonulog svijeta«). A god. 1929. izišla je u Beogradu na ruskom jeziku jedna dosta smušena i ponešto skandalozna knjiga pripovjedaka nekoga g. Š., koji, u uvodu, svaljuje na Turgeneva svu krivnju za grozna nedjela ruske revolucije, jer da je on stvorio u društvu sasma krivi sud o ruskom seljaku, kao o nekom svecu-patniku, i o ruskoj ženi kao o nekom inkarniranom anđelu (dobrote, ljepote, pravičnosti, odanosti i urednosti). Romantički-fantastično shvatanje Rusije dovelo je, navodno, do potpune nemoći njezin intelektualni sloj, kada je kruta zbilja demantirala lijepu Turgenevljevu viziju Lize (iz »Plemićkog gnijezda«) i Kalinića (iz »Lovčevih zapisa«)...

Za nas, u ovoj velikoj kritičarskoj zbrci, postoji samo jedan izlaz (komu se priklanja i većina pisaca, što pišu o Turgenevu) — stvarno pripovijedanje o njegovu životu i djelima, uz analizu sredine gdje su nastala.

Naša čedna zadaća bila bi da nađemo u nizu ruskih pisaca dolično mjesto za Turgeneva i njegove uže suvremenike. Takvima smatramo *Ostrovskoga* i *Saltykova-Šćedrina.* Nasuprot sanjarskom Dostojevskom koji daje galeriju grotesknih tipova i na osnovu istih stvara viziju »svete Rusije« koja po slavenofilskom naziranju, ima spasiti svijet, nasuprot religioznom reformatoru i moralizatoru Tolstoju i produbenom kršćanskom vizionaru Leskovu, koji, međutim, nije lišen sarkastičkih poteza — i koji ne vidi spasa ustanovama, nego u ljudima — stoji grupa pisaca, što uzimaju sujete iz različitih sredina. To su *Turgenev,* pjesnik »plemićkih gnijezda«, *Ostrovski,* dramatik, koji je naslikao sredinu trgovačke Moskve i *Saltykov,* koji satirizira pokrajinsku birokraciju, još žučnije i, rekao bih, zlobnije nego Gogolj. Sva trojica su, uglavnom, zapadnjaci. Liberali, u smislu i evropskom i ruskom. Najslavniji (i objektivno i po dijapazonu odjeka) jest I. S. Turgenev. Prema tome on postaje *nekim geslom ruskog liberalizma, ruskog gospodskog (»barskog«) slobodoumlja.* Otuda i njegov dodir s Flaubertom u Francuskoj i njegov ulaz u literarne krugove Pariza.

Dosljedno našim nazorima, mi primamo ovu struju i njezinog prvog reprezentanta samo *»cum grano salis«;* ali ovo ne smeta našem priznanju njegove rafinirane i rutinirane manire, koja ga stavlja u red klasika-statista u Rusiji. Istina je *»u momentima teške sumnje o budućnosti Rusije, jedina je utjeha moćni, slobodni ruski jezik. Takav jezik nije mogao biti dat nego velikom narodu«* — ove riječi Turgenevljeve (iz »Pjesama u Prozi«) i sada ne gube svoje značenje. Ostala dvojica su super-karakteristična za svoje doba, a napose Saltykov-Šćedrin igrao je osudnu ulogu u stvaranju revolucionarno-liberalnog mentaliteta mnogih ruskih generacija. Nekim pak stranama svoje žučne satire gađa dalje od cilja: u općečovječansku podlost i glupost, koja je neiscrpna, bez obzira na vjekove, granice i socijalne uređaje: dakle daje nešto, što je analogno Cervantesovu »Don Quichottu« ili Swiftovu »Gulliveru« (naročito u malo popularnoj van Rusije) »Historiji jednog grada«.

2. Život i djela I. S. Turgeneva. Mladost. Prva (pjesnička) perioda rada.

Život Turgenevljev tekao je poput nabujale rijeke: kroz bezbroj podvodnih kamenova. Izgleda, da je elemenat gorčine prevladavao nad ele-

[1] Svuda dosljedno izbjegavam t. zv. »fonetske« transkripcije imena, koja je sve, što hoćete, samo nije fonetska sa gledišta fonetike ruskog jezika, jer unosi palatalizaciju sa »j«, tamo gdje je samo umekšanje konsonanata. Тургенев je više Turgenev nego Turgenjev (to bi bilo »Тургеьев«; Рудин — više Rudin nego Ruđin (»Руджин«). Татьяна Бакунина = Tatiana Bakunina a ne Taćana Bakunjina i t. d.

mentom slasti, premda je stepen i kvalitet te gorčine ovisio više o subjektivnim osobinama Turgeneva — čovjeka, nego o objektivnom skupu događaja krače: patnje Turgenjeva su bile, glavno, lične, subjektivno-wertherovske prirode, uz dozu nekog Schopenhauerovskog »Weltschmerza«. *Religija nije igrala uloge u njegovu životu.*

Materijalno nije imao nevolja, jer je pripadao u imućne plemiće i posjednike. Ako je ponešto i oskudijevao u mladosti, ovo se potpunoma nadoknadi poslije majčine smrti, kad je postao vlasnikom svih porodičnih dobara u Orlovskoj guberniji.

Naobrazbu je stekao bez poteškoća, i dosta široku: 1927. god. s familijom se preseli u Moskvu, gdje svrši gimnazijske razrede u Lazarevljevu Institutu Istočnih Jezika, gdje je direktorom bio Krause, i gdje su se učila većinom djeca uglednih Georgijanaca i Armenaca sa Kavkaza. U petnaestoj godini stupa u historijsko-filološki otsjek moskovskog univerziteta. 1834. umre Turgenevljev otac i mladi Ivan prelazi na Petrogradsku univerzu, koju svršava sa naslovom »kandidate« (prvi stepen) godine 1837. Slijedeće godine putuje na studije u Berlin: sluša Rankea (naročito se bavi antikom) i plovi u Hegelovim filozofskim vodama. Na putu u Berlin doživi katastrofu (požar) na brodu, u Trawemünde, koju je kasnije tako sjajno beletristički prikazao. Stekavši tako dosta svestranu naobrazbu vraća se u Petrograd, 1841. godine.

Takav je »službeni« okvir mladosti romansijerove. Paralelno s ovim tekla je rijeka obiteljskog i ličnog života. Njegov otac, Sergije Turgenev, plemić i časnik, bio je, izgleda, veliki »Don Juan«, prilično ravnodušan prema svemu, osim lijepog spola. Vanredno lijep i rafinirano odgojen, on je uživao iskreno divljenje sa strane sina, premda o većoj blizosti između pisca i njegova oca jedva može biti govora. Mati njegova Varvara Petrovna, rođena Lutovinov, bila je žena prilično ružna, naprasite ćudi, kapriciozna i katkada okrutna prema djetetu, što je, izgleda, rezultat sadističkih prilika ondašnjeg težačkog (kmetskog) prava. Rođena u starozavjetnoj porodici i maltretirana u djetinstvu, navikla uživati u maltretiranju podanika — težaka . . . a i svoga sina. Ivan bivao je često tučen, a da nije ni slutio razloga za to.

Rođen i odrastao u ovakoj porodici — naučio se, da uživa u ljepotama prirode i u nekoj izoliranoj kontemplaciji i samoći. Otuda mu je smisao za prirodu, koji se očituje i u djelima. U devetoj godini familija se preseli u Moskvu, gdje je Ivan polazio privatne škole, te svršio spomenuti Lazarevljev Institut. Na univerzi (u Petrogradu) dođe u dodir s profesorom Pletnjovim, u čijoj kući susretne jedanput i Puškina. Inače provodio je prilično svjetski život, poput svih »boljih« mladića toga doba.

Za vrijeme studija u Berlinu, paralelno s tim putuje po Njemačkoj i Italiji stičući poznavanje Evrope iz autopsije i tražeći ravnotežu »života i knjige.« Vraćajući se u Rusiju dijeli vrijeme između Petrograda i porodičnog dobra — Spaskoga. Ako već u skoro djetinskim godinama osjeti neku vrstu »nesretne« ljubavi — u Spaskom doživi obični »roman« gospodina sa seljankom. Ovo je bila krojačica Eudoksija Jermolajeva, od koje

ima i vanbračnu kćerku (Pelagiju, u Francuskoj prozvanu »Pauline«, koju je kasnije uzeo k sebi i odgojio u Parizu; udata je bila za jednog Francuza i prekinula sve veze s očevom domovinom. Taj kratkotrajni i vulgarni »roman« prošao je po površini duše piščeve, ne ostavivvši dubljih tragova; svršeno je bilo tako, da je majka Ivanova potajno počela isplaćivati Avdotji (Eudoksiji)neku rentu, samo da se ne javlja. Onda slijedi kratkotrajna platonska ljubav sa Tatianom Bakunin, sestrom poznatog anarhista, vrlo kulturnom djevojkom romantičkih osjećaja, koja se bavila čak i filozofskim pitanjima.

Ove romantične epizode vrlo su karakteristične i ne smiju biti puštene iz vida, kad se govori o Turgenevu, kao o »vanrednom poznavaocu ženske duše«; poslije toga znademo za neki intimitet (duševne i platonske vrsti) s groficom Lambert i, konačno, s Paulinom Garcia-Viardot, o čemu ćemo dalje više govoriti. Dakle Turgenevljevo pobliže poznavanje žena ograničilo se na jednu seljanku, jednu ekstra-pojavu Tatiane Bakunine, jednu groficu iz petrogradskog mondea i na Mme Viardot (koja nije Francuskinja). Priznajemo, da za generalizaciju o ruskoj ženi ovaj materijal je prilično oskudan! (Čak i onda kad uračunamo k tome još i majku piščevu i njegovu, na francusku odgojenu, kćer).

Pustivši po strani manje pokuse s pjesmama — Turgenev istupa na književnu arenu s pripovijetkom u stihovima »Paraša«, koja je naštampana 1843. godine. Kritik Bjelinski mnogo je pohvalio to djelce, koje zaista, odiše iskrenošću, (ali u kojem *ne smijemo nipošto vidjeti odjek veze s Evdoksijom Jermolajevom)* — i gdje ima vanredno nježnih slika selske prirode; bez naročite kakve tendencije. Djelo je potpisano »T. L.« — t. j. Turgenev-Lutovinov (ime majčino i posjeda »Spaskoje-Lutovinovo«).

Taj prvi književni istup Turgenevljevo ujedno jest početak *prve periode* njegova književnog rada, koji traje do g. 1847. (pojava »Lovčevih zapisa«) i daje osim »Paraše« još nekoliko manjih pokusa, kao na pr. »Neopreznost« . . . U to je doba Turgenev vođen idejom postati novi Puškin ili Lermontov, — dakle pjesnik. Godine 1843. dogodi se poznanstvo Turgeneva s pjevačicom Paulinom Viardot, te će ovaj susret položiti biljeg na sav dalnji život piščev.

3. *Paulina Viardot. Druga perioda rada Turgenevljeva.*

Paulinu Viardot upoznao je Turgenev u sezoni 1843. god., kad je imala 22 godine[2]) te je u pratnji muža, Louisa Viardot, direktora talijanske opere u Parizu, došla na gostovanje u Petrograd, nakon sjajnih uspjeha na pozornicama u zapadnoj Evropi.

Ona je bila kći pjevača Manuela Vicente del Rodriguez Garcia, dakle po ocu Španjolka. Kao dijete putovala je s ocem po svijetu, u tom broju bila

2) Interesantna paralela: prvak ruske literature upoznaje 1843. g. Španjolkupjevačicu, rođenu Garcia. God. 1846. Ludvik I. kralj Bavarski upoznaje njezinu zemljakinju i vršnjakinju, plesačicu Lolu Montez, koja je bila tako kobna za njegovu sudbinu. Da smo rasisti, mogli bismo stvarati zaključke o ulozi iberske (pirenejske) rase u nordijskoj sredini!

je u Meksiku; 1837. godine, budući šesnaestogodišnjom djevojkom istupa prvi put na pozornicu u Bruxellesu, onda u Parizu. Njena slava nadmašila je slavu njena oca. Heinrich Heine i Alfred de Musset, kao i mnogi drugi sjevaju joj hvalospjeve. Međutim, njezina vanjština nije bila baš preveć lijepa: imala je, prema tvrdnji savremenika, nepravilne crte lica, uz egzotično tamne i duboke oči.

Praćena stalnim uspjesima, mlada Paulina Garcia udaje se 1841. god. za redatelja opere Louisa Viardot, koji postaje njen ne samo muž nego i stalni impresario. Znatno stariji od žene (njemu je bilo 40 godina, njoj 20), očevidno nije mogao biti »jedinim« u njezinu životu. Ne znamo svih detalja poznanstva (znamo samo da je Turgenev upoznao g. Viardot u lovu, i on ga je pretstavio ženi), ali znamo, da se ta stvar razvijala dosta brzim tempom. Već u prvim godinama poznanstva imamo pisma Turgeneva Paulini, koja su puna očitovanja i izjava, što svjedoče o dubokoj zaljubljenosti, koja je na putu da se pretvori u pravu i trajnu ljubav.

S tim je Turgenev našao cilj, srž i smisao svoga života. Paulina je postala za njega jedina — i kao realnost i kao simbol ljubavi. Ta je stvar s početka izazivala primjedbe. Tako, majka piščeva veoma nedvoumno spominje Viardotovu, nazivajući nju »prokletom ciganko«. Ali ništa. Sve do momenta smrti ovaj je osjećaj vladao dušom piščevom.

Štaviše: Ako je povijest književnosti zabilježila ime Pauline Garcia-Viardot, to je skoro samo zbog njezine veze s Turgenevom, isto tako kao što je Beatrice postala nerazdvojiva od imena Danteova ili Laura — Petrarkina. U sva tri slučaja, realnost odnosa nije odgovarala pjesničkom simboličkom liku žene. Samo, u našem slučaju. Turgenev nije prenio Paulinin lik na svoje literarno platno; štaviše, među njegovim ženskim likovima nema nijednog njoj slična. *Izgleda, Turgenev svijesno nije htio u svoju galeriju simboličkih Ruskinja unijeti jednu tuđinku, presuda o njoj ispunjavala de facto sav njegov život.*

In ultima linea, ovo je još više udaljivalo pisca od ruske zbilje, praveći od njega zapadnjaka s obzirom na jedini osjećaj, koji je stvarno doživljavao...

God. 1847. Turgenev konačno prelazi na prozu: piše prve skice iz »Lovčevih zapisa«, koje su u cjelini objelodanjene god. 182. Ali ovo sačinjava samo jedan dio njegova života. U sezoni 1844.—1845. Viardotova je ponovno u Petrogradu, te se stara idila obnavlja. 1874. god. pisac ponovno putuje u inozemstvo, u gradove gdje gostuje Paulina (London, Pariz). Konačno se smiri na duži rok od tri godine u Parizu i u ljetnikovcu Courtavenelu, gdje je bila kuća Viardotovih. Tamo i dovršuje »Lovčeve zapise«, sjećajući se Rusije, skoro kao delekog sna.

Vrativši se 1850. godine u Rusiju, daje na *pozornici svoje scenske komade* (»Zajutrak kod plemićkog predsjednika«, »Mjesec na selu«, »Provincijalka«), koji ipak nemaju preveć znatnog uspjeha. Godine 1852. u martu nastaje *politička komplikacija:* zbog objelodanjenog pisma povodom smrti Gogoljeve uapšen i nakon kraćeg postupka interniran u Selu Spaskom, njegovu posjedu. To bi imao biti *prvi i jedini* istup Turgenevljev s nekom očitom političkom tendencijom, ali taj istup pribavi mu odmah

aureolu »poštenog čovjeka« u očima ondašnjeg društva (što je bilo uskraćeno Leskovu i Dostojevskom nakon povratka s robije).

Boravak pod policijskom paskom u Spaskom prekine mu toliko željeni lični dodir s Viardotovom, uskrati mu mogućnost kretnja po prijestolnicama — ali uza sve to urodi dobrim plodom: skicama i bilježkama, koje su poslužile za kasnije stvaranje romana *»Rudin«...*

Razdoblje od 1847. do 1855. godine (izlazak »Rudina«) — obično se uzima kao *druga perioda* književnog rada Turgenevljeva, obilježeno njegovim »Lovčevim zapisima« i pokusom istupa na publicističkoj areni. Istupa kao već određeni prozaist.

4. Treća perioda rada: Veliki romani. Slava. Smrt.

Treće doba Turgenevljevog književnog rada (od 1855.) — jest najvažnije. Pisac stvara »Rudin«, »Plemićsko gnijezdo«, »Asju«, »U predvečerje« (»Na kanuně«), »Prva ljubav«. Znatno kasnije »Oci i djeca« (1862.) i »Nova Zemlja« (»Novj«) — 1877.

Progonstvo je trajalo do god. 1853. Vrativši se u Moskvu a onda u Petrograd, upoznaje se s groficom Lambert, ali ova ne može da mu izbije iz duše lik Paulinin. 1855. godine vraća se u Spaskoje i u kratkom roku dovršava svoje remek-djelo »Rudina«. Ovaj roman bi imao prikazati tragediju plemenitog ali dalekog od života Don Quichottea ruskog literalizma; donekle ima i autobiografskih crta. U »Rudinu« Turgenev je postao sam sobom. Taj roman određuje mu smjer za sav život, kao što u ličnom doživljavanju smjer je određen u pravcu Paulininu...

Uisto doba ide i smrt majčina, poslije čega Turgenev rasljeđuje čitav porodični imetak. Kćerku Pelagiju-Paulinu šalje gđi Viardot, koja je preuzela na se njezin odgoj. Ali, budući da su ljudi — ljudi — ova mu se perioda života pokaže kao jedna od najtmurnijih. Godine 1855.—1856. nastavlja se njegovo prijateljstvo s gđom Viardot. Lični susreti (u inozemstvu) probude prvi put u piscu ljubomoru. Istodobno on opaža da je kćerka Paulina postala prava Francuskinja... Ona i neće više u Rusiju ni u ruski ambijenat...

»Plemićko gnijezdo« nastaje za vrijeme putovanja po Italiji, a dovršeno u Spaskom 1858. Taj roman, kao i »Rudin«, izazove čitavu poplavu pohvala i hvalospjeva.

Ali to mu bude i posljednji roman koji je naišao na opće odobravanje ondašnje socijalističke kritičarske škole, na čelu koje stajahu Pisarev, Dobroljubov i pjesnik Nekrasov. Potonji je bio glavnim urednikom »Savremenika«.

Stvar je u tome da Turgenev, spremajući novi roman »U predvečerju« (»Nakanuně«), koji je objelodanjen 1860. godine, nije naišao na odobravanje »Savremenikovih« krugova zbog nedovoljno izrazite tendencije, te je predao djelo za štampu u konzervativni »Ruski Vjesnik«. Već sama ta okolnost izazvala je književnu buru. Dobroljubov napada i djelo i atora.

Još veću oluju izazove roman *»Oci i djeca«* (1862.). Kolikogod Turgenev bio zadahnut liberalnim i oslobodilačkim idejama svojega doba (a u to doba pade ukidanje kmetstva — i sanje o ustavu, »konstituciji«) —

izgleda, da, uza sve to, kao da je mrzio mlađu generaciju i ciklus njezinih prevratnih ideja. Kao što i Leskov, on dosta odlučno istupa *protiv* te nove generacije, te će njegov Bazarov ostati groteskan, kao i Mark Vilohov iz Gončarovljeva »Obriva« i kao mnogi Leskovljevi tipovi. Fini gospodin i plemić-liberalac Turgenev nije mogao da spjeva hvalospjev onim, koji su htjeli rušiti društvo do temelja — i posljedice nisu izostale: njemu su već predbacivali da vrijeđa »djecu«, vrijeđa »novo pokoljenje boraca«...

Tjeran neugodnim utiscima o ruskom literarnom životu, t. j. faktično, sukobom s ruskom »ljevicom«. ide opet u inozemstvo, kamo ga je vukla i čežnja za Paulinom. 1862. godine dolazi u Pariz i onda u Baden, gdje je Paulina, izgubivši glas, postala profesorica glazbe te ima dobrih veza i na vojvodskom dvoru.

U Parizu se sastane s Bakuninim (anarhistom), Hercenom — urednikom protuautokratskog »Zvona« (»Kolokol«, u Londonu) i Ogarevim. Njihovi razgovori ne bijahu politički: ne smijemo zaboraviti, da su i ovi ljudi bili »mondeni«, iz istog kruga, gdje se kretao i Turgenev, k tome još i uz neke lične veze (Tatiana Bakunina).

Ipak dokone uhode prijave to u Petrograd. Turgeneva, koji se upravo raskrstio s petrogradskom literarnom »ljevicom«, kao neki »reakcionarac«, — optužuju sada s nihilističkom emigracijom. Uspjelo mu je da optužbu otkloni dolaskom u Petrograd. 1864. godine, vraća se u Baden i stalno ostaje tamo uz obitelj Viardot. Njegova odanost Paulini dolazi dotle, da pisac sudjeluje u sporednim komičnim ulogama u diletantskim pretstavama pred Badenskim dvorom, u kojim je jedna od pikanterija bila vidjeti na pozornici onda već znamenitog ruskog pisca u ulozi paše-Turčina i slično.

1871. godine, za vrijeme Franko-pruskog rata, obitelj Viardot a s njima i Turgenev primorani su napustiti Baden i Njemačku, uz znatan gubitak imetka. Žive u Londonu, dok se konačno ne smire, u 1875. god. u mjestancu Bougival kraj Pariza gdje Viardotovi grade sebi vilu, a Turgenev, po njihovu primjeru, radi isto.

Za vrijeme tih perturbacija, Turgenev dolazi i u Rusiju (dva puta). Za vrijeme prvog boravka štampa »*Stepskog kralja Leara*«, za vrijeme drugog uređuje stvar s prodajom jednog posjeda, da pomogne zetu, koji je upropašten ratom (kći je bila udata za Francuza).

Na početku ove posljednje periode napisani su »*Proljetne Vode*« i roman »*Nova Zemlja*« (»Novj«) — god. 1877., dok ostale godine daju »*Klaru Milič*« (1883.), »*Pjesmu pobjedničke ljubavi*« (1881.) i zbirku »*Pjesama u Prozi*«. »Novi Život« i »*Dim*« (naročito potonji) bio je shvaćen analogno »Bjesima« Dostojevskog kao *izazov* novoj revolucionarnoj generaciji. Žestina mu je ipak mnogo manja. U Francuskoj ostaje lični dodir s Flaubertom, Daudetom, Zolom, Maupassantom i Théophilom Gautierom. Turgenev prisustvuje 1878. svjetskom kongresu književnika, na kome je biran na potpretsjedničko mjesto uz pretsjednika Victora Hugoa.

Dvije godine prije smrti, Turgenev dolazi u Rusiju (u 1880. god.). Tom prilikom obnovi lične odnose s Tolstojem (s kojim je bio odavna zavađen zbog pitanja o sistemu odgoja djece; naime Tolstoj je predbacivao Turgenevu »gospodstvo«), učestvuje skupa s Dostojevskim na moskovskoj

proslavi Puškinovoj, sklapa poznanstvo s mladom glumicom Savinom (to će biti kao »posljednja ljubav« piščeva) — te prilično umoran, vraća se u Bougival, gdje osjeća bliženje smrti: bolest (rak hrptenice) počela je naglo napredovati. Umro je 3. septembra 1883. u Bougivalu, samo pola godine kasnije nego njegov prijatelj i suparnik, stari Louis Viardot, Paulinin muž. Tijelo Turgenevljevo je svečano sahranjeno u Petrogradu.

(Nastaviće se.)

A. R. BUEROV:

POLITIČKA I VJERSKA MISAO RUSKE EMIGRACIJE (NASTAVAK)

2. Vjerski rascjep.

Osim partijske borbe i ljudi koji su profesionalno zagazili u političku kampanju, postoji za granicom čitavi niz ruskih crkvenih dostojanstvenika, koji bi imali barem na vjerskom polju sačuvati jedinstvo dignuvši se iznad svih stranaka, sačuvati vjeru i konačno rusko pravoslavlje održati u željenoj kompaktnosti. Svakako su političke stranke prolazne naravi, gdje počesto ljudske slabosti i ambicija stavljaju na kocku najviše domovinske ideale, ali zato hijerarhija ima čuvati vjersko jedinstvo u crkvi, koja će povezati članove najprotivnijih partija. Osim toga poslije pada carstva i progona na njoj je, da drži oficijelno crkvu, kad je nestalo cara. Izmijenilo se stoljetno stanje crkve, zato je za hijerarhe došao veliki čas, da sačuvaju crkvu sami svojom snagom i pokažu svijetu duhovni vitalitet ruske crkve, da se ne misli, da ga je car uzdržavao. Za njih je bio historijski datum crkvene povijesti, mnogo znamenitiji nego pojava Petra Velikoga. Od svega, što je strani svijet očekivao, nije ništa pokazano za granicom, a politički život toliko je osvojio predstavnike crkve, da se nijesu mogli osloboditi i raditi samo za vjeru. Stvar je gotova i poznata, da među hijerarsima postoji duboki rascjep nagoviješten god. 1921 na Karlovačkom koncilu na kom je formiran Vrhovni forum ruske crkve u inozemstvu. Tu je nadbiskup Anastazije iznio pitanje uspostave monarhije i Romanova, a prijedlog je podupiran od monarhističkih laika. Markov je preporučivao ovo kao najurgentnije pitanje, jer treba poučiti narod, koji očekuje monarhiju, a nepoznata im je sudbina carevića Alekseja, kojemu su položili zakletvu vjernosti ne na pazaru nego u crkvi, pa moraju mu ostati vjerni. Ovo pitanje rastavlja odmah dostojanstvenike ne mogavši se složiti, što spada na crkveni sabor a što na politiku. Eulogij je pristao, da monarhija spada u crkveno područje, ali je dinastija čisto političko pitanje pa ne može biti diskutirano na saboru. Mitr. Antonij je uzvratio, da je pitanje Romanova čisto crkvena stvar, ako se neće priznati carevo ubojstvo, koje svakako spada u moralno područje. (M. D'Herbigny et A. Deubner: »Douze ans d'épreuves des évêques russes en exil.« — 1918—1930. Orientalia christiana vol. XXI n. 67. pag. 41—43.). Laici-monarhisti su pitanje podupirali i naravno izglasali, jer im je uspostava monarhije prvi faktor u duhovnoj obnovi, a crkva

je nacionalna. Tijekom vremena nesuglasice su se nagomilale i sad dolaze dramatske scene osude Eulogija i Instituta u Parizu, osuda Antonija po Eulogiju i Tihonovu nasljedniku na patrijarškoj stolici, rasprava o valjanosti izbora Tihonova nasljednika i obvezatnosti njegovih akta, osuda i Eulogija po patrijarhu, nelojalno držanje ekumenskih patrijarha u sporu, dok nije nastalo formalno razvrgnuće odnošaja u inozemstvu, a u Rusiji mjesto jedne tri crkve pod upravom Sovjeta. Ne ulazeći u dugu i mučnu borbu Eulogija i Antonija do nedavno, iznijet ćemo samo rezultat borba bolje rekavši karakteristične note ruske vjerske misli u emigraciji. Može se nuzgredno spomenuti, što valjda ilustrira rivalstvo dvaju hijerarha, da je tome početak vjerojatno prije sloma carstva. Kad je Galicija pitala biskupa u Petrogradu, predložen je Antonij Hrapovicki, nadbiskup Harkova, ali je Nikola II prekrižio njegovo ime na listi i metnuo Eulogija. Antonij, kasniji mitropolit Kijeva bio je kao i Eulogij, nadbiskup Žitomira revan u proganjanju unijata. Eulogij se pokušao opravdati god. 1928 veleći, da nije upotrebljavao silu ili koje drugo sredstvo, nego je pače morao ublaživati žar s kojim su Galičani hrlili u pravoslavlje. God. 1930 za vrijeme molitvene papinske vojne za Rusiju Sovjeti su objelodanili tajne dokumente iz 1919, gdje je Eulogij žestoko napadao katolicizam i unijate pokazujući papi, kako su se pravoslavni ponijeli prema katolicima, i čime papa nagrađuje njihova djela. (O. C. p. 234.).

Mgr. M. D'Herbigny u gore navedenom djelu svodi čitavu karakteristiku ruske religiozne misli na četiri glavne tendencije. Ove su samo rezultat njihovih borba u inozemstvu, kakva se pred nama otvara, pa ćemo ih posebno promotriti.

a) *Laički elemenat unutar crkve.* Na koncilu u Karlovcima graf Apraskin i Vasiljev hoće, da laici imaju decizivno pravo glasa u svim stvarima, tumačeći potrebu toga time, što bi se moglo dogoditi, da bi biskupi svećenici mogli oteti kalež vjernicima t. j. krv Isusovu, kao što se dogodilo u latinskoj Crkvi, gdje svećenstvo i narod nijesu imali nikakova prava. Već na moskovskom koncilu 1917 laici i klerici imaju decizivno pravo glasa po prvi put u historiji istočne i zapadne crkve, pa su i u Karlovcima zahtijevali isto pravo. Nikola II pokušavao je na nagovor nekih biskupa ovo reformirati god. 1906 na koncilu, ali do njega nije došlo. Laici su uvijek navodili u svoj prilog »teologe« H. S. Homjakova, Kirjejevske i Samarina, koje priznaje crkva ortodoksnima, a oni su također branili koncilijarni princip u pravoslavlju. Unišavši laici u sabor dakako da su unijeli i politiku, pače u Karlovcima Trepovu i monarhistima uspijeva izbaciti Rodzianka iz liste. Poznato je, da je ovaj bio u vrijeme abdikacije Nikole II predsjednik Dume, i kad mu je car u zadnji momenat telefonirao, da je spreman na sve koncesije »Dumi«, odgovorio mu je Rodzianko ukratko: »Prekasno«. Radi monarhizma na koncilu patrijarha je poništio rad koncila i svrgnuo upravu. Tako je upravo laički elemenat skrivio dijelom politizaciju ,što je kasnije barem na vani stavilo u opoziciju i Eulogija. Uopće je laički elemenat od presudne važnosti u crkvi ne samo na koncilu u Karlovcima nego naročito u Eulogijevoj grupi. Pariski bogoslovni Institut gotovo je potpuno laički kao i duhovno vodstvo organizirane omladine

te crkveni odbori. U više se navrata govorilo o velikoj konverziji inteligencije poslije revolucije i njenu primanju u Crkvu naročito po Bulgakovu, ali su mnogi vjernici i svećenici posumnjali u duboku i iskrenu konverziju. Zato se osjeća vidljiva pocijepanost vjernika u župama, jer stari vjernici s negodovanjem gledaju uvlačenje ovih tobožnjih obraćenika u crkvene odbore po župama. Kod Eulogija je ovima u nekim slučajevima uspjelo potpuno prevladali u župničkim odborima, što je izazvalo protest stalnih i uvijek vjernih članova crkve, zgražajući se nad grotesknim i nedoličnim držanjem drugih za vrijeme obreda, te govora i plesanja u crkvi. Kad su se htjeli uvjeriti o njihovu obraćenju, stavili su kao kriterij pristupanje k sv. pričesti, ali su ovi i nepripravljeni stupali k stolu, da mognu glasovati u crkvenim općinama. (Le monde slave. G. Maklakov: Les discussions de l'Eglise russe des émigrés. 1930 p. 20—21.). Poteškoća je, što se u svim krugovima opredijelilo politički, a Miljukov i Kerjenski stvaraju svojim rovarenjem velik nered među vjernicima, iako su načelno protiv svake vjere. Oni ne upuštaju s vida vjersko pitanje, jer u stranci imaju vjernika, kojima se daju upute, da odabiraju vjerski smjer, koji je najbliže dotičnom političkom programu. Novoobraćenici uporno tvrde, da su iskreniji i oduševljeniji vjernici od onih, koji su uvijek bili s crkvom, jer su žarče prihvatili vjeru odbacivši liberalizam. Merežkovski patetično izjavljuje ispred ovih, da je za obraćenike vjera postala čudo i nešto sveto, dok je starima umor; za njih je nastalo sveto doba i ne ustručavaju se zaći u svetinje crkve, a starima je to banalna i svakidanja stvar. Čudno je, da ovo govori Merežkovski, koji je daleko od kršćanstva nastojeći od početka ovog stoljeća pomiriti evanđeoski moral s poganstvom. Zabacio je sve forme kršćanstva kao neprikladne navijestivši dolazak ivanovske crkve, koja se temelji na ljubavi. God. 1903 proricao je pad Petrova grada, ali još nije dočekao. Radeći u društvu Minskoga i famoznog Rozanova, kojeg je mučila nespojivost Starog s Novim zavjetom, nije uspio pa nas sad uvjerava o svom obraćenju. (Vidi o njegovu poimanju crkve Novij Putj. Petrograd 1903 st. 470—472.). Sumnje su pravih vjernika uvelike opravdane, ali su ovi zauzeli pozicije i učvrstili svoj položaj. Da je laički elemenat sjeo o bok s biskupima, krivnja je i crkvenih poglavara, koji ne prestaju hvaliti kao ideale laičke nacionalne teologe devetnaestog stoljeća, jer se laički teolozi danas pozivaju na svoje predšastnike, kao ispravne mislioce u tim pitanjima. Dostojevski i Homjakov komentirani su kao stupovi pravoslavlja upravo po hijerarsima, a zapravo su oni vodili najsmjeliju borbu svojim protestantizmom protiv crkvenog auktoriteta. Uzalud je osuda Kartaševa, laika i profesora na pariskom Institutu, koji je svojevremeno ostavio petrogradsku duhovnu akademiju radi *opskurantizma,* jer on samo ponavlja s kolegama ideje davno izložene po preporučenim teolozima Homjakovljeva tipa.

b) *Demokratsko-koncilijarni princip.* Laici su potpuno izvojevali pobjedu na karlovačkom saboru naglasivši gornji princip, na kojem se tobože temelji nepogrešivost crkve. Dakle najuža suradnja vjernika s episkopatom raspravljajući o vjerskim pitanjima s jednakom kompetentnošću. Još je Antun VI, carigradski patrijarh rekao, da je čuvar vjere sam narod kao takav iz čega se logično zaključilo na apsolutni demokratizam crkve pro-

pagiran u zadnjim godinama profesorima pariskog pravoslavnog Instituta i njihovim organom »Putj«. Na moskovskom koncilu 1917 Bulgakov i Vvedenski (kasniji šef sinodalne crkve) uporno su insistirali na ovom principu potkrepljujući traženja obilnom građom iz Homjakova, pa je episkopat popustio, a patrijarh postao tako reći egzekutiva narodne volje. Laici su iznosili na sredinu papocezarizam, na koji je Homjakov upozorio kao na plašilo, jer je bolje na svaku stranu okrenuti, nego što od njeg primiti. Mitr. Antonin doista je osnovao u Rusiji crkvu na apsolutnom demokratizmu, a ukrajinska je uređena prema Homjakovu. Eulogij se također oslanja na nj i sukobio se s Antonijem, koji je u pitanjima vjere naglasio pravo episkopata, a ne narod. Gdje se god episkopat pokazao malo autoritativniji, laici su samo uprli prstom na papocezarizam i to je bilo dovoljno, da odvrati sve od vršenja svoje zakonite vlasti. Berdjajev je valjda tu došao najdalje veleći, da prosti vjernik može ustati protiv ekumenskih odredaba i odredbe biskupa dobivaju snagu tek pristankom naroda. Njegov racionalizam i njegova okolina osudili su svaki pokušaj općeg koncila, jer svaki biskup može ostati pri svom mišljenju, a teolozi se boje da njihove predstavke ne budu zabačene od kojeg prostog čovjeka. Osim toga je nemoguće, jer poglavari države bdiju nad prestižom nacije i nacionalne crkve pa nerado gledaju panortodoksne rivale. God. 1926 u 5. br. »Puta« napao je Berdjajev koncil u Karlovcima, jer je bio zadojen klerikalizmom, što nije u duhu pravoslavlja. Omladina je — veli on — dosad vjerovala u nepogrešivost svakog biskupa, a sad ne vjeruje ni u jednoga. Sam katolicizam ima logičnu ideju nepogrešivosti hijerarhičnog auktoriteta, ali pravoslavlje dakako ne smije poći za katolicizmom. Kad bi svaki biskup u pravoslavlju prisvojio privilegije pape, našli bi se — veli — u ludoj kući. Zatim napada katolicizam, jer je skučio slobodu savjesti, *koja je iznad svakog auktoriteta.* Berdjajev nam prokazuje i nelogičnost katoličkog nazora nepogrešivosti, jer svaljuju svu odgovornost na jednoga — papu, dok svatko mora lično snositi teret slobode i odgovornosti. Zato je Berdjajev žestoko napao i mladež, koja je tražila auktoritet episkopata i podređenost hijerarhiji, jer to je tobože nespojivo sa pravoslavljem, koje traži slobodu ličnosti, a ne carstvo Vel. Inkvizitora, gdje su ličnosti i sloboda podređeni.[1])

Naravno hvali Eulogija kao providencijalnoga čovjeka, koji će obnoviti crkvu u duhu koncilijarnog principa: slobodnog pristanka i tijesne saradnje vjernika sa episkopatom. Nadbiskup Inocent kvalificira Berdjajevo pisanje »antikršćanskom blasfemijom«. Kad je hijerarhija htjela upravljati organiziranu rusku omladinu prema svojim direktivama, Berdjajev je napravio razliku između vidljive i nevidljive crkve, strpao organizaciju u nevidljivu crkvu, prema tome bez kontrole, jer episkopat nema ništa s nevidljivom crkvom. Ako bi episkopat — naročito Anatonije — zahtijevali i dalje vlast nad organizacijom, tada je to približavanje kat. auktoritativnosti i klerikalizmu, što je za Berdjajeva nepripustivo, makar otišli u skrajnji protestantizam.

1) Kad je god govor o gornjem pitanju uvijek se citira Vel. Inkvizitor Dostojevskoga kao primjer šta ne smije biti pravoslavlje. Što je htio Dost. reći s njime mnogo se raspravlja i postoji čitava literatura: mitropolit Antonij napisao je nešto o tome. Berdjajev, Rozanov kod nas Justin Popović i Dr. Prohaska. Ljepšin u zborniku o Dost. iz. 1929 u Pravu raspravlja o nastanku i veli, da je mogla nastati iz sredovječnih parodija na papu kao: Initium s. evangelii etc. In illo tempore dixit papa romanis. Si Filius hominis venerit ad Sedem Majestatis Nostrae, dicite: Amice, ad quid venisti, et si pulsans perseveraverit nihil dans vobis, ejicite eum in tenebras... Florovskj misli da nije bio govor samo o katolicizmu nego zamisli raja na zemlji pod silu, a to je rimska ideja, koja je u kat. pobijedila Kristova načela. Neki govore, da je ciljao na socijalizam koji mu je jednak katolicizmu, neki rusku cenzuru, a drugi na slobodarske ideje. Komarović tvrdi, da je tu napetost Bizanta i Rima. Svakako je nastavak Braće Karamazovih još neobjašnjen, a napose Veliki Inkvizitor naročito, ako se pitamo, da li je Dostojevski sam bio uz Ivana Karamazova?

c) *cezaropapizam.* Na famoznom karlovačkom koncilu obje su grupe bile uvjerenja, da pravoslavlje ne može uspijevati bez cara autokrata i »pomazanika gospodinova«, naročito monarhistički raspoloženi laici. Antonij je insistirao na Romanovima, a Eulogij je to odbio kao suvišno. Istina ovim nije ništa novo uvedeno u pravoslavlje, jer je logična i historička posljedica. Crkva je lišena nadnacionalnoga auktoriteta pa mora svaka autocefalija biti podvrgnuta nacionalnom poglavaru, jer ovi čuvaju prestiž nacije na oba područja. Antonij je bio jasan u svojim izjavama za monarhizam i stavio je izvan sumnje svu javnost, a to mu je i zavrijedilo osudu iz Moskve pod pritiskom Sovjeta. Eulogij je zaigrao već od početka zagonetnu igru u pitanju svjetovne vladavine, makar se na početku izjavio za monarhiju. Monarhisti su ga žestoko napali, da je protiv monarhije, zovući vjernike da ga ostave, ali on je unatoč tomu davao izjava za monarhizam i prisustvovao pogrebu carice Marije, dok je Antonij bio otsutan ne htijući iz svojih razloga prisustvovati. Kad je i njemu došla osuda iz Moskve, zaključili su neki, da je on ostao uz monarhizam i to dinastije Romanova, ali monarhistički krugovi ne vjeruju. Svakako njegova je okolina u tom pitanju i previše jasna, jer Bulgakov i Berdjajev zabacuju ne samo monarhizam, nego svaku politiku u crkvi. To je razgnjevilo monarhiste oko »Dvoglavog orla«, da neprestano šibaju, raskrinkavaju i pokazuju na tijesne veze Eulogija i Berdjajeva sa masonima, a radi toga su mu i postavili pitanje (Berdjajevu), da li je Veliki Orijent u Parizu u dogovoru sa Sovjetima. U svakom slučaju monarhisti imaju mnogo razloga, da ga optužuju kao neprijatelja radi jasnog držanja njegove okoline, a lično njegovo mišljenje namjerno se sakriva iz taktičkih razloga; s tim više kad ljevičarska štampa emigracije u tom pitanju pomaže izdašno Eulogijev smjer protiv Antonijeva politiziranja crkve. U svakom slučaju također jasno je, da je crkveni smjer odabran prema političkim nazorima pojedinog dostojanstvenika, i partijska borba unutar crkvenih krugova nesumnjiva je. Eventualni nastup ljevičarskih stranaka u Rusiji crkvu bi naprosto ignorirao, a svi drugi bi je podredili partijskim interesima. U samoj Rusiji Sergej je priznao Sovjete i radi prema njihovim uputama, pače sam denuncira biskupe, koji neće da mole u misi za Sovjete. (D'Herbigny o. c. p. 229.). Tako vidimo, da je u Rusiji crkva žrtvovala svoju unutrašnju slobodu jednoj od najateističnijih vladavina, radi nekih malih i sitnih interesa. Laici su i ovdje igrali veliku ulogu i svezali crkvu uz lične političke nazore, pa koji su biskupi mislili dignuti crkvu iznad svih stranaka, bili su ugušeni upravo laičkim frazama, da je crkva ipak nacionalna. Ovo naravno daje povoda Sovjetima za progone, a vjernike stavlja u nepriliku i »doklegod ruski kler ne bude upravljao svojim vjernicima samo duhovno, nema garanciju, da svaka nova politička formacija ne stvori pravoslavnu i nezavisnu crkvu.« (G. Maklakov: Le monde slave p. 26.).

d) *antikatolicizam.* »Napadanje na katolicizam za mnoge je ruske auktore garancija pravovjerja.« (D'Herbigny o. c. p. 230.). Mora se priznati, da su mnogi došavši u dodir s katolicizmom promijenili mišljenje, ali i danas je ostala većina, koja neprestano u spisima govori protiv njega. Eurazijci nastavljaju svoju borbu protiv Rima kao začetnika svih ruskih historijskih kataklizama, tako Jakov Sadovski (Eurazijskij vremenik str. 152.) tvrdi, da pape nastavljaju i danas zlokobnu ulogu prema Rusiji privlačeći duše i kad su god došli u dodir s Rusijom bili su simbol nacionalne i vjerske nesreće Rusije kao u 1570, 1613, 1812 god. i danas naravno, jer njihovi misionari nijesu uopće drugo nego agenti kolonijalne politike u divljim zemljama, pa i u Rusiji. Poznata njihova knjiga »Rusija i latinstvo« stavila ih je u nepriliku, jer su jedni odlučno naglasili analogiju boljševizma i Vatikana — dvije internacionale protiv Rusije, dok drugi nijesu došli do toga uvjerivši se o tom prigodom papine pomoći Rusiji. Međutim drugi su drastično odgovorili na ovo veleći, da su boljševici ubili tijelo ruske djece, ali je duša ostala s Kristom, ali ona, koja su prešla na katolicizam, ubijena im je duša, iako je tijelo spaseno. Konačno priznaju neki papino žrtvovanje za Rusiju, »ukoliko je to bilo daleko od prozelitizma«, dakako da su mnogi shvatili papinu akciju i Kard. Merciera prostom zamkom za pravoslavlje. Rekao bi netko ,da je razumljiva njihova navala, jer su protiv čitave Evrope propovijedajući exodus na istok, ali drugi ne zaostaju za njima. Zjenjkovski, Arsanijev počesto spominju Rim »oholi Babilon« i »Satanu«, kojemu se klanjaju u njemu te vrlo učenim monasima ali »Faustima«, koji su đavlu predali dušu. U papi vide Antikrista, koji se uzdigao iznad Boga, koji reformira Krista, čija je gordost daleko od poniznosti raspetog Boga Čovjeka. Bilo je uglednih crkvenih predstavnika, koji su šiljali protestne cirkulare svim narodima i vjerama »osim pape rimskoga« protiv progona u Rusiji i koji su tvrdili, da bi nestalo katolicizma, kad bi se sravnio Rim—Meka. Upravo ovi su ne jedamput optuživali Ruse katolike, da ne mogu biti patrioti, nego moraju seliti za granicu. Ne sviđaju im se ni onaki geniji, koji svršavaju svoju karijeru u Rimu kao V. Solovjev, a Florovski se čudi, da katolici u njemu nijesu otkrili gnostika i erotika. Jednom riječi katolicizam je ričući lav iz Petrove poslanice, pa Glubakovski upozoruje, da pravoslavlje bude budno i trijezno. Vrlo često dolaze navodi Homjakova i Velikog Inkvizitora, pa smo skloni vjerovati, da neki pisci u emigraciji tumače ovo poglavlje kao najjači protest protiv katoličanstva, što je igda napisan, ma kakva bila ideja Dostojevskoga pri pisanju i determinantni motiv, da je to poglavlje uvrstio u Braću Karamazove. Stoga je opravdana sumnja na Zapadu, da je Dostojevski namjerno napao katolicizam kao takav i civilizaciju s njim povezanu. Berdjajev odbija, da bi Dostojevski zamišljao katoličanstvo kao carstvo Velikog Inkvizitora, kad je znao, da je tu bio sv. Franjo Asiski, ali mnogi indirektno skreću na protivnu stranu. Doduše nacionalistička eklesiologija Dostojevskog i Homjakova ima danas mnogo pristaša, pa nije isključeno, da je većina uvjerena o protivnoj tvrdnji Berdjajeva. Ta Zander misli, da je knjiga J. Popovića o Dost. apologija pravoslavlja, u kojoj je sadržana teologija i demonologija, gdje je majstorski suprotstavljen lik integralnog ruskog čovjeka atomiziranoj

i rascijepljenoj duši evropskog čovjeka u katolicizmu. (Putj, 1927, VIII, str. 151.). — Još nijesu prestale već zastarjele navale Homjakova, jer se nađu, koji od vremena do vremena zabilježe rimski poganski juridizam kao baštinu katolicizma te vojničku organizaciju ili ratnu mašinu njegove uprave, koja zasjeda svim vjeroispovjestima po svojim »lovcima duša«. Tako zvana horizontalna snaga katolicizma hoće da uguši vertikalno stablo pravoslavlja, a Berdjajev izriče misao još jasnije videći u katolicizmu snagu vanjskog teritorijalnog osvajanja, dok pravoslavlje nastoji vertikalno produbljivanje kršćanstva unaprijediti zaboravljajući na vanjsku snagu i širinu teritorijalne jurisdikcije. Zato ovaj i napada D'Herbignyja, da se veselio ruskoj propasti, te da je svojim radom više škodio jedinstvu crkava nego koristio poručujući mu, da se ne skandalizira nad anarhijom u emigraciji, jer pravoslavlje može opstojati bez vanjskoga auktoriteta, kojega stvarno danas nema, ali u tom i jest snaga pravoslavlja. Na račun neprijateljstva prema katolicizmu, pravoslavlje traži savez i veze sa svim drugim vjeroispovijestima, koje su im u svakom pogledu po njihovu priznanju bliže i tolerantnije i koje u dodiru s njima ne nameću odmah zahtijeva. Poznato je, da je rusko pravoslavlje obilno zastupano na pankršćanskim kongresima u Stockholmu i Lozani. Sami se čude, do kakove je blizine došlo između njih, a toga dosad nijesu ni zapazili. Nije nam do toga na ovom mjestu govoriti o njihovoj blizini i opasnostima, koje su neki pravoslavni krugovi s pravom naglasili, nego je interesantno spomenuti, da i tom prilikom napadaju na katolicizam. Bulgakov je upravo osupnut uspjehom konferencija te sa zadovoljstvom konstatira, da je pankristianizam ujedinio u sebi mnogo više kršćana, nego ih broji katolicizam veleći, da se na konferencijama ostvario pankristijanizam, a naravno katolicizam ne može prisustvovati radi svog panpapizma, jer ga drugi neće da prime. Zatim osuđuje papinu encikliku »Mortalium animos« kao intolerantnu i podvlači razliku držanja prijašnjih papa prema anglikancima i Merciera prema njima i pravoslavnima kao vrlo tolerantno. Zjenjkovski ocjenjujući knjige Maxa Pribille D. I. o gore spomenutim konferencijama veli, da mu nije uspjelo opravdati katolički negativni stav i rad u tobožnjim ekumenskim težnjama. Istu su navalu učinili i protestanti kao W. Monod, pastor reformirane crkve i predsjednik francuske sekcije Alijanse za međunarodno prijateljstvo po crkvi. On se raduje, da su konfesije našle lijepu formu katoliciteta bez ikakova daljeg dodatka kao recimo »rimskoga«, jer to već ne znači katolicitet, nego nacionalni partikularizam. 24 marta 1930 Monod je u Parizu u prisutnosti pravoslavnih delegata i poznatog publiciste Yves de la Brière D. I. ipak rekao, da je katolicizam duhom prisustvovao pankršćanskim konferencijama, ali mu je zadnji odgovorio, da katolicizam može surađivati u interkonfesionalnim poduzećima crkava na socijalnom ili drugom polju, ali ne konferencijama, gdje se olako igra i trguje s dogmama. Jasno je uostalom, da papa nije osudio svaku suradnju sa konfesijama, kako to neki hoće upirući prstom na intolerantnost katolicizma, nego samo na sastancima, gdje se ide za indiferentnošću ili tačnije »*minimizacijom*« vjere, katolici ne mogu uzeti učešća radi opasnosti za integritet vjere. Mi smo uvjerenja, da gornja međucrkvena suradnja i lična prijateljstva pravoslavnih mislilaca

sa protestantskim pastorima nijesu ni najmanje povoljno utjecala recimo na vjersko naziranje Berdjajeva ili Bulgakova, koji su već osuđeni sa strane pravoslavnih hijerarha kao krivovjerci. Razumije se, da su Sovjeti čitavo antikatoličko raspoloženje obilno iskoristili lansirajući vijesti o pregovorima Vatikana i Čičerina te o programu već tačno izrađenu, kako se ima katolicizirati Rusija. Stoga je emigracija postala kudikamo osjetljivija kad se radilo o dodiru Vatikana sa Sovjetima, nego na pr. kad Sergej u Rusiji radi po uputama Sovjeta protiv emigracije i slobode crkve u Rusiji. God. 1922 upravio je papa pismo na Društvo naroda, da se zauzme za slobodu ruskog naroda i svih konfesija u Rusiji, a još prije je kardinal Gasparri upravio telegram na Čičerina, da se poštuju u Rusiji prava *svih konfesija,* a ne samo katoličke, na što je Čičerin odgovorio neobično neuljudnim i licemjernim pismom. Liberalna je štampa god. 1922 razvikala tobožnji konkordat Vatikana i Moskve potpisan po predstavniku Moskve Vorovskom, gdje je katolicima i njihovim misionarima data potpuna sloboda propagande protiv pravoslavlja. Tako je tobože uspjelo Moskvi angažirati Rim protiv pravoslavlja, da ga lakše uništi. Ista je štampa naglasila čvrsto držanje protestantizma i suprotstavila ga rimskoj oportunističkoj politici. U to je talijanski kralj dao ručak u Ženevi svim predstavnicima država, pa su se za stolom našli nadbiskup Ženeve Signori i Čičerin. Dakako da je liberalna štampa a i ruska emigracija obilno komentirala »podsmijehe i zdravice« rimskog dostojanstvenika sa crvenim ubojicom. Bilo je naravno, da su zajedno razgovarali i Signori je pitao o slobodi katolika u Rusiji, ali su drugi zaključili već na konkordat. Sve je ovo ponukalo poznatog književnika Dmitrija Merežkovskog, da napiše odugo pismo na ruke »Kristova Namjesnika i Predstavnika«, kako se doslovno izražava — zaklinjući ga, da »svećenici zapadne crkve na posvećenom tlu Italije ne stiskaju rukom, koja je hostiju dirala, okrvavljenu ruku ubojica uvjeravajući ga dalje, da će Rusi uvijek mrziti ujedinjenje i generacije neće oprostiti papi nikada, ako se »sklopi konkordat sv. Stolice sa internacionalnom bandom, koja se zove ruska sovjetska uprava«. Nije ništa bilo nego zauzimanje papinstva za slobodu Rusije te pregovori, kako bi otišlo nekoliko ljudi, da razdijele pomoć izgladnjeloj ruskoj djeci, ali je štampi uspjelo da uvjeri emigraciju o navodnom konkordatu i katoliciziranju Rusije (Documentation catholique 1922, VII p. 1275—1291.).

U više je navrata uspjelo liberalnoj javnosti zavesti lakovjernu emigraciju o neiskrenoj politici Vatikana i sramotnom iskorišćavanju ruske katastrofe sa strane vatikanske diplomacije, koja je uopće, vele, igrala veliku i podzemnu ulogu u stvaranju baltičkih država. Prigodom papinske molitvene vojne za Rusiju, Sergej je morao ustati protiv pape, jer da u Rusiji nema progona, a Sovjeti su obećali donijeti papin plan o katoliciziranju Rusije. Međutim, Sergejevim aktom progoni su jednostavno odobreni i bjesnili s još višom silom. Srećom nekoliko je emigranata stavilo pitanje na hijerarhiju i ostalu emigraciju o nečasnoj ulozi Sergeja, koji je progone sankcionirao, a ne ublažio.

(Svršiće se)

M. VRTUC:

MALA PRIJATELJICA

Dosadno nedjeljno poslije podne. Što da radim?!... I nakon dugih muka, zijevanja i razmišljanja sjetih se da će Ona doći. Da, doći će! Ona dolazi više puta u tjednu da joj prevedem zadaću. A u dane kad Ona dolaze k meni, ide i Nedjelja.

Da, svako nedjeljno poslije podne dolazi, dolazi Ona.

Doći će sigurno i danas.

Doći će.

Najprije će zalutati u moju samoću njen drhtavi kucaj na vratima, a kad šanem »naprijed«, ući će Ona.

Tko!? Tko je ta Ona?... Moja mala prijateljica!... Stupiti će tiho, kao da ne će narušivati moje tišine. Samo će joj mala ljupka ustanca šapnuti »Dobar dan«. A plava okanca uperit će se u me s poznatom molbom...

Ona je neće kazati, Ona zna da ja znam što hoće.

Ona mi nakon tog pogleda koji jest sam upravo molba kaže samo: »Samo to imamo«. »Nije mnogo!

A ja već znadem što treba s time.

I čisti papir donosi na kojem ću joj napisati prijevod.

Da, i danas će moja mala prijateljica doći.

*

Uzimam knjigu i počinjem da čitam. Počinjem, jer misli mi se ne mogu nikako koncentrirati na sadržaj novele što joj je početak otvoren preda mnom.

To mi ne uspijeva.

Nikako ne mogu da stvaram u mašti slike koje bi odgovarale recima iz novele.

Maštu mi je drugi zaposjeo!

Tko je taj drugi?!...

Tko mi je zaposjeo pamet?!...

Ah, pa to je moja mala prijateljica...

Odložio sam knjigu. U peći puckara ugljen i nejgov miris širi se sobicom. Zadire u svaki kutić i k meni i čak u me. Ta baš je barbar. Ne zadovoljava se samo da bude uz mene, već da bude i u meni.

Tura se u nos, i dalje kroz dušnik u pluća.

Barbar!...

Još neko narušuje moju samoću.

Još se neko usudio da zaviri u moju samoću da me smeta, da me draži.

Tko je taj drznik!?...

Pa tko drugi nego februarsko sunce što se krade između zastora, i u zlatnim trakovima spušta mi se na čelo, vlasi, lice.

I drznikom ga nazvah!

Da li s pravom?

Kako ne, kad je drzovito!

Ta i ono se ne zadovoljava samo prisućem, već i ono prodire u me, u moju dušu, u moje srce!...

Pa prodiri drzniče! Evo ti još veći prolaz! Zaviri dobro unutra, ali mi javi što ćeš naći unutra! Podnesi mi izvještaj.

I otvaram februarskom suncu još više oči i ono se upire zlatnim trakama u zjenice, i slazi kroz njih u moju dušu, u moje srce. Slazi u mene!...

*

Kroz prozor pako vidim kako se na tom februarskom suncu, što još imade zube, na prisoji uz štagalj sunčaju susjedove kokoši. U iskopanim jamicama namještaju se i perušaju u prašini,... drijemaju. Pokraj njih drijema također, na jednoj nozi, pijevac. U to se začu kukurijek iz nedalekog dvorišta, i moj se pijetao prene i iz sveg grla mu odgovori ku-ku-ri-ku... ku-ku-ri-ku...

Kako je bio jak malo da nisu popucala stakla na prozoru, i svakako probudio me iz sanjarenja. Prenuo sam se na njegov glas kao što se je i on na glas svog susjeda.

Baš je dobro da sam se prenuo! Inače bi mi pobjeglo sunce ne ispunivši moje molbe.

Sunce se, naime, povlačilo za oblak i ja mu jedva stigoh ponoviti molbu, koju je našlo u mojoj duši, u mojem srcu.

A sunce se nasmijalo lukavo i viknulo »malu prijateljicu«.

*

Evo je! Dolazi!

Tihi koraci približavaju se mojim vratima. Poznam ih! To su njeni koraci. Začu se na vratima tihi kucaj i ona uđe u sobu tiho, a val svježine, mladosti, sreće, pramaljeća, obavije mene.

Ušla je vedrih plavih očiju, vesela, nasmijana rumena lica poput svibanjske zore. Ušla je poluotvorenih glatkih i krvavih usana koje će paliti, koje će vabiti, koje će omamljivati, a koje će i same žuditi... Lijepa je moja »amala prijateljica«. Lijepa je ko Madona na crkvenom oltaru.

Tako je nježna i tako je mila!

»Odavle dovle imamo«, zaromonio je njen srebrni glasić, ko zvuk zvonca sa sivog zvonika, ili romon malog potočića u cvjetno pramaljeće. Prevodio sam joj, a ona je stajala uz stolić pokraj mene. Na licu osjećah njene oči, a kad sam je pogledao, dočekale su me vedre plave oči, vedre kao što je majsko nebo.

Započeli smo razgovor iz kojeg nešto saznah, što se nijesam nadao. Saznao sam da će morati nositi naočale. Jest naočale! Tko bi rekao da ta bistra okanca trebaju pomoći, da nisu dosta jaka da gledaju...

Svrših joj zadaću i ona šapne »hvala« i »zbogom«, i nestane je iza vratiju tiho, kao što je došla. Ostao je samo njen dah. Dah svježine, mladosti i cvjetanja.

A ja ostah sam!...

Ali ne, lažem, evo i sunca. Oslobodilo se oblaka i i opet zaviruje između zavjesa k meni. Zaviruje da vidi je li otišla. Neće da nam smeta. Ono razumije...

Otišla je, viknuh mu, i ono se spusti na me i gladi mi lice, čelo, vlasi...

A ja mu za uzdarje pričam o njoj, pričam mu svašta, pričam mu da će one kristalne oči da nose naočale...

A ono se snebiva, čudi i ne vjeruje.

Pa ne vjeruj! Ja znam da moja mala prijateljica ne laže.

Ali ono je blago, blago premda još sada ima zube koji znaju da ugriznu za uši, nos, lice...

Pa eno, vidjelo je da dolazi k meni moja »amala prijateljica« i zato se je povuklo za oblak. Povuklo se iz mene, iz moje duše, iz mog srca... samo da njoj načini mjesta. Pobjeglo je bilo čak i iz sobe i skrilo se za oblak. Zastrlo se njime da ne bi slučajno koji radoznali trak zavirio bio u moju sobicu pa bi smetao.

*

Da, ona će dobiti naočale.

»Bog zna, hoće li joj dobro pristajati?«

Hoće!

Ta njoj sve tako dobro pristaje!...

Mojoj »maloj prijateljici!« — — — — — — — — — — — —

FRA VJEKOSLAV KLARIĆ:

VEČERAS...

Večeras, Gospode,
U svetom otajnom stavu
Kad sva se priroda digla
Pobožno i smjerno
Da hvalu otpjeva Tebi
Za darak mnogi
I blagoslov
Što danas nam ga pruži,
Pred Tobom i ja pregibam glavu
U prah:
Ponizno i vjerno
Pa molim Ti se
I pjevam
I hvalim,
Dobri i sveti — višnji:
Za dašak svaki
Ko i za svemir ovaj
Što nas je plaštem
Grimiza ovio —
Za život i sreću i bol...
I mir — — —
Za ovo moje sivo odijelo
Amanet mladosti — dragi...
I hvalim Te,
Dobri,
Sveti
I Blagi,
Što dao si mi
Da prosjak se zovem
— I rob —
I Tebi da samo se divim...
Večeras ja hitim
I pjevam
I živim:
Tebi,
Gospode Višnji —

P R E G L E D

»NA TRŠKOM VRHU«

Izvedba misterija

(Prikazanje, kako je postalo proštenište Majke Božje Jeruzalemske, napisao Dr. Velimir Deželić sin, — glazba Dr. Božidara Širole, priređuju »Križari«, »Križarice« i »Cecilijanski zbor« u Krapini pod pokroviteljstvom preuzvišenog gosp. Dr. Ante *Bauera,* hrvatskog metropolite.)

Izvedba Deželić-Širolina misterija »Na Trškom vrhu« postavljala je na režisera teške uvjete. Trebalo je čednim sredstvima konstruirati pozornicu, na kojoj će se odigrati brojni prizori, a da kod toga ne treba upotrebiti gotovo ništa, čime se služi moderno kazalište kod svojih izvedaba. Trebalo je uvježbati seljačke glumice i zborove, disciplinirati ih, da svoju ulogu usklade sa zahtjevima harmonije cjeline, a osim toga naći vezu, koja će obuhvatiti više zborova i dati im adheziju, potrebnu, da se postigne homogenost. Mora se priznati, da je mladi režiser Marko Radmio u tome potpuno uspio i da je misterij postigao vanredan uspjeh. Sretan izbor sižea i lokalizacija komada pomogli su u punoj mjeri tome uspjehu. Jer je možda jedinstven slučaj kod nas, da se kazališno djelo daje na mjestu samoga događaja, koje djelo obrađuje. To je okolnost, koja potencira uspjeh do neslućenih granica, naročito, ako se radi o djelu prvorazredne kvalitete, kao što je »Na Trškom vrhu«.

Divni Trški vrh pun romantike pitomog Zagorja sa rastrošnom baroknom crkvom Pavlina, svetištem Majke Božje Jeruzalemske, opkoljenom dvorom velike arhitektonske vrijednosti, kao da je očekivao, da prošlost progovori kroz usta sadašnjice. I ona je progovorila na jednostavnim daskama, smještenim u uglu, na koje mogu tisuće ljudi da upru svoj pogled iz dvorišta između crkve i dvorca. Tu je podignut čedni podij s dva kosa uzlaza, zeleno bojadisan kao zelena polja dolje u nizini. Kulise prave ugaona zgrada i namješteno zelenilo drveća, a duga kolonada dvorca sa brojnim arkadama povezuje ugaone zgrade i dočarava ljepotu najuspjelijih starinskih dvoraca. Na podiju se nalazi kućica od papira starine gazde Balagovića i jedno suho deblo sa izdubenom kapelicoom za kip Majke Božje Jeruzolimske. To je čitava pozornica, sasvim dostatna, da se na njoj odglumi misterij i postigne veličanstven uspjeh. Glumci i pjevači, sve redom iz onoga kraja, srasli s onom grudom, kreću se na toj pozornici neusiljeno s potpunim razumijevanjem teksta i muzike, kao da su im uzeti iz duše. I pojedinci i zborovi. Kako samo ponosno, a u isti mah i pobožno, zvuči prolog starine seljaka, u kojemu on kratko iznosi, po starom običaju, sadržaj misterija! Zatim se nižu prizori jedan za drugim bez prekida. U primjerenom tempu, bez razvlačenja izmjenjuje se pjesma i recitacija, muzikalna, ritmična, duboko impresivna. Uzdiže se lik protagoniste dobra, simbola nepokvarenog našeg religioznog i nacionalnog seljaka, gazde Nikole Balagovića (Izidor Bobovečki) i protagonistkinje zablude, tašte mu ljepušaste kćerke Kate (Ružica Belec), koja stoji pod uplivom samoga nečastivoga. Nikola se ističe svojim dubokim osjećajnim glasom i ozbiljnom visokom pojavom, a Kata svježinom i zvonkošću svog organa u pjevanju i recitaciji. Režiser (Marko Radmio) impozantno nastupa kao O. Joakim Balagović, brat Nikolin, franjevac, koji dolazi iz Jeruzalema i donosi čudotvorni kip Majke Božje, koja se nalazi i danas u crkvi na Trškom vrhu. Njegova dikcija, njegov uvježbani bariton, jednako je jasan i izrađen u pobožnoj melodici, kao u dialogu. Zborovi su sastavljeni od muškog i ženskog zbora odraslih i muškog i ženskog zbora djece. Nastupaju napose i skupa kao mješoviti zbor, uvijek na visini, harmonični, sigurni i zaobljeni. Treba čestitati zborovođi krapinskom župniku Mirku pl. Hraniloviću na tako odličnom uspjehu, koji je polučio marnim radom i velikom predanošću. On je uspio, da nam preko svojih zborova iznese uvjerljivo i dotjerano kompoziciju poznatog našeg kompozitora Božidara Širole, koji je u ovom komadu iznio mnogo blago naše i slavenske muzike i dao u zbornoj i solističkoj partituri, punim oduševljenjem, zvukove naše narodne povijevke, naročito božićne. Zborovi pridolaze uz kosinu podija, koji kao da je srastao s tlom? I kada dolazi zbor žetelica i Krapinčana imamo iluziju, da dolaze ozdo iz dolina. Isto nam tako izgleda, da djeca dolaze sa okolnih livada, gdje se graju, a zbor anđela sa crkve Pavlina. Zborovi djece, jednoglasno i dvoglasno, zapanjuju svojom disciplinom, zvonkošću glasa i sigurnošću nastupa. Njihove pjesme nad djetetom u kolijevci ostavljaju utisak, koji se lako ne zaboravlja. Između djece ističe se Miško, Nikolin sinčić (Štefek Beuc) slobodnim kretanjem na daskama, dobrom dikcijom i, začudo, zrelim shvatanjem uloge. Marta Miljan, kao Žena s Djetetom, dala je, pobožnom emocijom, s mnogo topline, lik Bogorodice, u ulozi nečastivoga, dao je groteskni lik napasnika, čija zloba kulminira u potpaljivanju Balagovićeve kuće. Požar kuće i strka Krapinčana predstavljaju jedan od najefektnijih scenskih momenata. Dolički svojom satirskom komikom izvrgava ruglu, vrlo uspješno, sijača zla, te predstavlja kontrast O. Joakimu, Nikoli i malomu Mišku Balagoviću, koji predstavljaju moć dobra pod pokroviteljstvom Majke Božje. Najkomičniji postaje, kada izgubi svoju žrtvu Katu, koja kažnjena sljepoćom doživljava kastarzu i čudom Majke Božje Jeruzalemske, što ostade pošteđena od požara u kući Balagovića, opet progleda, a on od Krapinčana dobije batina.

Ostala lica: najstariji trškovrški proštenjar (Josip Hršak), susjed Josip Straški (Vinko Šmaguc), krapinski župnik (Ivan Poslon) i Anđeo čuvar (Draga Zaplatić) dali su svoje uloge potpuno u skladu ostalih.

Vrhunac efekta je svečani Te Deum, koji pjeva čitav ansambl na koncu komada i kojemu se pridružuje neodoljivo čitava publika. Taj velebni momenat jasno i nedvojbeno pokazuje veliki uspjeh djela i veliki uspjeh izvedbe, jer on nastaje spontano na predispoziciji, koju misterij proizvede u dušama gledalaca. Scenski dojam pojačavaju ukusne narodne nošnje onog kraja.

Izvedba misterija »Na Trškom vrhu« i njen uspjeh jasno svjedoči, što naš čovjek danas treba za svoju duševnu hranu. Izmoreni ljudi tiradama lažnih proroka i mudraca traže osvježenja u stalnim i trajnim ljepotama religioznih motiva. Bilo ti potrebno i korisno, da Trški vrh ostane i nadalje naše religiozno i narodno kazalište, da naši istaknuti umjetnici Dr. Velimir Deželić i Božidar Širola nastave ovim putem i drugi se u njih ugledaju. Jer se na taj način može iskopati i oteti zaboravi silno duševno blago našega naroda, koje je dugo ostalo pod pepelom različitih zabluda narinutih sa strane. Tako se može udariti temelj novoj kazališnoj umjetnosti punoj duha i poleta, koju će s oduševljenjem primiti naš čovjek i čuvati je kao svet amanet.

Dr. A. P.

TEMELJI FILOZOFIJE

Da se u Poljskoj ozbiljno razvija tomistička filozofija, biće dokaz ozbiljna i opsešna knjiga »Osnovi filozofije« dr. K. Kowalskoga, docenta Jagelonskog univerziteta.[1])

U prvoj manjoj knjizi zapravo je opći uvod u filozofiju s kratkom skicom historijskog razvoja filozofije. Tu je određenje filozofije, metode, cilj i dioba, a uza to odnos filozofije prema ostalim naukama, religiji i praktične životu.

U drugoj je većoj knjizi teorija spoznaje. Naročita je odlika piščeva precizno poznavanje evropske filozofije. On će kao tomista doći u svojem raspravljanju do tvrdnja što se oslanjaju na Aristotela i sv. Tomu, i zato kod argumentacije svojeg gledišta mora da razračunavama s posrednim realizmom, idealizmom, psihologizmom, pragmatizmom i skepticizmom, a onda kritikuje različite načine kako se filozofi uklanjaju skepticizmu.

Prikazujući ontološki problem u povijesti filozofije od teorija grčkih mislilaca do Bergsona, mora da obara različita spoznajna gledišta. Pisac to čini s nekim osobitim filozofskim mirom i taktom. Služi se čistom, opširnom argumentacijom bez ikakve žučljivosti ili ironije. Samo mu je do toga da što opreznije provede sebe i čitaoca kroz labirint spoznajnih problema i da dođe do logički jasnog rješenja.

Tomistička filozofija ima danas veliku misiju, današnjem modernom čovjeku ona je živa potreba, a prima je naročito rado u ovako savjesnoj i ozbiljnoj formi. Mi smo savremeni ljudi odrasli u strahu od metafizike. Sjećam se nastupa jednog univerzitetskog profesora u Beogradu. Studenti su sjedili u dvorani i čekali predavanje, on je ušao kroz vrata, do-

1) Dr. Kazimierz *Kowalski:* Podstawy filozofji, Gniezno 1930. Izd. Studia Gnesnensia. Str. 272.

jurio do ploče i ne pogledavši nikoga napisao »*metafizika*«, a zatim je to čvrsto precrtao. Jedva smo se snašli što se desilo. »Da znate što mislim o metafizici« — objasnio nam je svoju gestu. Mnogi je od nas nastojao rješavati spoznajni problem, snaći se pred Kantovom stvari u sebi, probiti se pored idealističkih sistema, gdje smo često bili zadovoljniji zbog stila nego zbog sadržaja, neprestano osjećajući nezadovoljstvo što nisu ti sistemi povezani sa životom. Mnogi su dočekali kao oslobođenje Bergsonovu intuiciju, jer je i u njoj naglašeno neko neposredno dohvatanje realnosti. Mnogi iza uzaludnih napora svršavaju tako da naprosto nekako alogički urone u život. Strah od metafizike prešao je i na vrlo široke slojeve koji se i ne bave ozbiljno filozofskim problemima, te su mnogi zato naivno prihvatili materijalizam i ne znajući da su time ipak primili jedno posve dogmatsko metafizičko mišljenje. Od toga straha pred metafizikom oslobađa čovjeka samo jasno rješenje spoznajnog problema i zato je i u tomističkoj filozofiji svagda najinteresantnije kako filozof postavlja spoznajne probleme i kako objašnjava svoj neposredni realizam.

G. Kowalski počinje potpunom metodičkom sumnjom o svim teoretskim tvrdnjama zdravoga razuma. Ističemo samo teoretskim, jer ne dira u praktični život i osnove etike.

Polazi od misli da naš razum spoznaje istinu po refleksiji nad svojim aktom i to tako da ne spozna samo svoje djelovanje, nego da shvati i odnos što postoji među spoznajnim aktom i predmetom spoznaje. Taj se odnos može samo onda pravo razumjeti, ako se shvati kakva je priroda tvornog principa toga akta. Taj je princip sam razum kojemu je u prirodi da se slaže s predmetima. Tako razum spoznaje istinu po refleksiji nad samim sobom, on ne utvrdi samo fakat, nego shvati da je zakon njegove prirode u tome da se slaže s predmetima. Do toga slaganja ili podudaranja dolazi razum uvijek na siguran način, ako nema distanse i složenosti. Razlog za sigurnost neke tvrdnje nije u evidenciji nego u besmislenosti svake sumnje. Razum iza akta suđenja utvrdi epistemološki sam sebe, konstatuje sigurni zakon svoje prirode i vidi a posteriori mogućnost da se slaže s predmetima. Razum može izvesti tu refleksiju, jer je on nematerijalan, a nematerijalnost mu se izvodi iz njegova djelovanja i njegovih produkata koji nadilaze vrijeme i prostor, opći su i nužni. Nematerijalnost kao princip spajanja omogućuje spoznaju, a materijalnost se protivi spoznaji. Budući da je razum nematerijalan, može upoznati predmet i sam sebe, dakle istim svijetlom refleksije obuhvati predmet, akt i sebe. Kao nešto nematerijalno, neskučeno granicama vremena i prostora, može tvoriti relaciju intencionalnog identiteta s predmetom. Tako se objašnjavaju riječi sv. Tome o razumu: in eius natura est, ut rebus comformetur. To je osnov epistemološkog realizma.

To se stajalište neposrednog realizma može naći dakako u svakoj tomističkoj noetici, ali je svagda najinteresantnije samo izvođenje argumentacije. Za nas će biti zanimljivo, poredi li se ovo tumačenje spoznajnog realizma s argumentacijom g. H. Boškovića u »Problemu spoznaje«. G. Bošković polazi od tvrdnje da sve što egzistira ima formu koja čini da nešto bude posebno biće, drugačije od svih drugih. Ta forma može da bude ista u više subjekata. Objekt naše spoznaje jest upravo ta forma predmeta i ona omogućuje asimilaciju spoznaje i onoga što se upoznaje. Ta nematerijalnost forme vodi kao most do vansubjektivne realnosti. Forma ujedinjuje, a materija razdvaja.

Prema tome se vidi, da ono što g. Kowalski izvodi iz nematerijalnosti razuma, izvodi g. Bošković iz nematerijalne forme u razumu i predmetu. Oba bi autora morala međusobno raščistiti jedno pitanje: Bošković osobito naglašava »sličnost« razuma i predmeta, a Kowalski govori da razum tvori relaciju intencionalne »identičnosti« s predmetom. Čini se da je to više pitanje terminologije, jer se poslije iz ontoloških izvođenja vidi da im se mišljenje uglavnom slaže.

Pošto je g. Kowalski raspravio pitanje realizma, dolazi dalje u istraživanju do apsolutizma, objektivizma i intelektualizma. Time je dobio važnu podlogu za sve nauke, osobito za nauke kojima je predmet nematerijalan kao na pr. općoj metafizici. I tako pošavši od općenite metodičke sumnje dolazi do spoznajno teoretskog optimizma.

Problem ontološki sadržan je u pitanju: zašto i na kakav način može predmet da se spoji sa spoznajnom moći, da ipak ostane netaknut u svojoj realnosti, ili drugim riječima: na kakav način može predmet doći u spoznajnu svijest bilo po osjetilima bilo razumu, a da ne izgubi ništa od svoje realnosti, pače da je i ne iskrivi.

Pisac prati razvoj toga pitanja ponajprije u filozofiji grčkoj od Empedokla do Aristotela. Zatim prikazuje problem ontološki u nauci kršćanskih mislilaca, napose u filozofiji sv. Tome Akvinskoga. Nadalje je u knjizi prikazan ontološki problem u novovjekoj filozofiji od Dekarta. Najmučniji je tu posao dakako prevladati Kanta, pa se Kantovom filozofijom najviše i bavi, jer tu nastaje takav jaz između stvari u sebi i spoznajnog subjekta, da privlače pažnju svakog čovjeka koji filozofira. Autor mirno raspravlja s Kantom i ukazuje na nedosljednosti u njegovu sistemu. Po načinu kojim obrađuje odnos Kantove i tomističke filozofije sjeća nas Noetike dr. S. Zimmermanna.

Opća teorija spoznaje svršava pitanjem o vrijednosti općih pojmova, a to je pitanje bilo raspravljeno tijekom čitave povijesti ljudske misli. Pisac prikazuje Platonov pretjerani realizam, zatim nominalizam i konceptualizam, a onda crta naziranje umjerenog realizma i dokazuje njegovu opravdanost. Svaki elemenat pojma, a po tome i čitav pojam egzistira u predmetu na način pojedinačan, dok u razumu egzistira općenito i nužno. Sadržaj, dakle, općih pojmova razlikuje se u svakoj jedinici što spada pod opseg tih pojmova. Iz toga slijedi da osim idealne vrijednosti u mišljenju odijeljeni pojam ima stvarnu vrijednost, iako nepotpunu, jer su u njemu zanemarene pojedinačne oznake. Sadržaj pojma ima samo vrijednost idealnu. Prema tome se dolazi do tvrdnje Abelardove: spoznajem samo ono što stvar u sebi sadrži, ali ne dolazim do svega što ona posjeduje, način spoznavanja je drugačiji nego način postojanja.

Kad je ovako raspravljeno epistemološko i ontološko pitanje teorije spoznaje ističe se neosnovanost protivnih mišljenja i opravdanost umjerenog realizma, jer on jedini objašnjava razliku među bićem stvarnim i ljudskim mišljenjem.

Riješivši sretno postavljene probleme, pisac s ponosom ističe dubinu i solidnost nauke sv. Tome, tvrdeći da njegov sistem može da stoji pored velikih filozofskih sistema, samo što ostale nadvisuje solidnošću osnova i dubinom razloga.

U posebnoj teoriji saznanja prikazuje se vrijednost ljudske osjetilne i razumske spoznaje, zatim se prelazi do viših oblika spoznaje i svršava se spoznajom Božjom gdje razum postaje čistim Aktom.

Iako je dr. Kowalski pravi zapadnoevropski filozof, đak luvenske škole, ipak ima njegova knjiga još posebnu vrijednost, za Poljake, jer se osvrće na rad i mišljenje domaćih poljskih filozofa.

Dr. Marijana Kralj

KINO I KAZALIŠTE

Povodom diskusije o pozornici i filmu koja je vođena i kod nas, prilikom finansijske krize kazališta, ne baš uvijek s naročito jakim argumentima, trebalo bi nastojati da se jasnije i oštrije odredi razlika između biti i jedne i druge umjetnosti. Ni jedna ni druga strana ne može postići cilj međusobnim umanjivanjem vrijednosti, nego samo spoznajom da su to dvije bitno različite grane umjetničkog stvaranja među kojima, faktično, jedva da ima poredbe. Publika, dakako, sudeći površno i nestručnjački, griješi krupno i mnogo; ali je neće izvesti iz te bludnje mjerodavni krugovi govoreći o »konkurenciji« između kina i kazališta, i navodeći razloge koji su sasvim akcidentalnog karaktera. Dakako da je na pr. za stvaranje naše (ili bilo čije) narodne kulture i svijesti bitno važno to, da se na pozornici govori hrvatski, a u filmu stranim jezicima; u tom pogledu, čak je vrlo važna i ta činjenica da se kazalište, i kada igra tuđe komade, služi uvijek jezikom svoje zemlje, propagirajući njegovo poznavanje i smisao za njegovu ljepotu. Tu činjenicu zaboravljaju na pr. sasvim gg. vlasnici kina kod nas, kad isticanjem internacionalnog repertoara hoće da oslabe nacionalnu važnost kazališta. Prevođenje stranih komada koje inicira kazalište za svoj repertoar, upravo je velika zasluga za kulturu jezika; jer se svakim književnim prijevodom izoštruje sposobnost izražavanja i obogaćuje jezik, a da i ne govorimo o kultiviranju jezika kod glumaca i, povrh toga, o tom kako izvođenje stranih komada na hrvatskom jeziku sugerira publici ne samo uporabu materinskog jezika nego i svijest o ljepoti, bogatstvu i gibljivosti jezika kojim se redovno služi a da

ga uz to pravo i ne pozna. Sve je to najnepobitnija istina, ali zato, *apsolutno* uzevši, nije upotreba stranih jezika u kinu neka prezira vrijedna i Bogom prokleta stvar; ona omogućuje učenje i poznavanje stranih jezika, ona čini krupne usluge međunarodnom poznavanju i zbližavanju, ali o značenju *takvih* usluga nisu nikada govorili naši vlasnici kina. Zato bismo, na žalost, mi imali kud i kamo više prava da govorimo o skandaloznoj nepismenosti ili o nemogućem afektiranju mnogih (i tako već oskudnih) hrvatskih tekstova na filmovima. Tako na pr., da navedem samo uz put, redovno slušamo uz izvjesni tonski žurnal, da ćemo čuti »*intresantne*« novosti, premda se bar kod tih nekoliko riječi moglo paziti na točno i ispravno artikuliranje riječi po kojemu se u hrvatskom može kazati samo *in-te-re-san-tan*, a svako gutanje vokala ovdje je tuđinski barbarizam. Zatim, sama tvorba riječi *ton-kino, ton-film* itd. koja je u hitnji prve senzacije olako i neodgovorno ubačena u naš kulturni život, nikako ne odgovara duhu hrvatskog jezika. Trebalo bi kazati barem *tonski film* i *tonski kino,* ali jer i to kod nas ne kaže stvarno ništa, trebalo bi govoriti i pravilnije i jasnije, pa makar i s dvije riječi. (Ta škrtost u tvorenju riječi također je samo znak barbarskog mehaniziranja jezika.) Kad se u francuskom, uz vrlo finu nijansu razlike, može kazati »film parlant« i »film chantant«, zar ne bi i kod nas zvučilo ljepše, pravilnije i točnije kada bi se kazalo i razlikovalo: zvučni i govorni film. Pritom zvučni film znači muziku i sve vrsti zvuka uopće, a govorni dijalog, pa ako se kaže na pr. govorni njemački film, onda se zna ne to da je film njemačke provenijencije, nego da se u njemu govori njemački (koliko ima američkih filmova u kojima se, u novije vrijeme, ne govori engleski!). O svemu tome (i o još mnogo toga) ne vodi se kod nas računa, nego se, u diskusijama koje bi imale biti meritorne, operira nekim prozirnim i dosta nevještim nadmudrivanjem i fiškalskim zaskakivanjem. Dakako da, kada se radi o nametu na kino u korist kazališta, uopće i ne igra toliko ulogu umjetnički, koliko ekonomski momenat, i tu bi trebalo meritorno uvažiti ovu činjenicu: za kulturni centar kakav je Zagreb, kazalište je apsolutna i neminovna potreba. Što niže pada umjetnička razina kazališta, to niže pada i ukus publike i, dosljedno, posljedice toga osjetila bi neminovno i filmska poduzeća. Neka se sravni interes za film na pr. u Subotici gdje nema kazališta, unatoč velikom broju stanovništva. Neka se pogleda na pr. koliko je intenzivniji, življi i napredniji Maribor koji osjeća kazalište kao svoju kulturnu potrebu. Zatim, treba uzeti u obzir koliko ljudi koji znače vrhunce umjetničkog stvaranja naše rase, žive u Zagrebu i za Zagreb u krilu kazališta i po njegovu radu, a da i ne brojimo ono mnoštvo tehničkih radnika i privrednika kojima kazalište donosi stalnu zaradu.

Ne napuštajući nipošto diskusiju i o ovim stranama predmeta, bilo bi ipak poželjno da se konačno dadu publici bitne smjernice za prosuđivanje faktične i umjetničke vrijednosti onoga što donosi jedna i druga grana umjetnosti, odnosno onoga što one mogu da dadu. Kako mi nemamo vlastite filmske produkcije (osim poučnih filmova kojih je u posljednje vrijeme manje), to se drži da se ne može kod nas kultivirati ni filmska kritika, odnosno, vlasnici kina znaju biti nevjerojatno netoleratni, jer se nepovoljna kritika tumači ličnom animoznošću te, naročito u provinciji, zna dolaziti i do suda. A koliko opet znaju biti nespretni sami vlasnici kina u svojim sugestijama publici, pokazala je na pr. reklama za odlični film René Claira »Milijun« koji je bio naviještan po novinama nekim »tajinstvenim« oglasom o tom da možete dobiti milijun na lutriji, umjesto da se kud i kamo jasnije i privlačljivije kazalo: šta biva kad sirotinja dobije milijun i, što je još više, reklama je potpuno propustila da upozori publiku da je to film René Claira koji se kod nas, prije toga, vrlo dobro bio plasirao uspjehom filma »Pod pariskim krovovima«. Dakako da se film nije održao ni tri dana, a znam iz vlastitog iskustva da su mnogi, kada sam im pripovijedao o filmu, požalili što nisu znali da je Clairov, jer bi svakako bili išli na nj. Stručna bi kritika imala taj posao, da istakne ovakve stvari, da publiku odgaja ali ne kako se prohtije kojemu proizvodiocu ili raspačavaču filmova, nego kako to traže objektivni i stvarni kriteriji. Ni u zemljama koje imaju vlastitu proizvodnju kritika se ne ograničuje na nju, nego obrađuje i tuđe filmove na kojih produkciju ne može direktno djelovati, ali zato može odgajati ukus i smisao publike. Tako se na pr. naš čovjek može snebivati kada čita u francuskim kritikama Pabstova »Don Quijotta« da je Šaljapin u glavnoj ulozi »premalo čovječan«, a kad tamo, njegova melankolična sumornost i meka osjećajnost čini se nama Slavenima baš kao pravo unošenje čovječje note u jedan, inače literarno do apsurda karikirani tip. To nisu baš takve sitnice, a da ne bi, konačno, kad bi se kultivirala i kod nas valjana filmska kritika, mogla i publika, a čak i oni koji publici sugeriraju filmove, osjetiti da za stvaranje dobra filma treba čitavo mnoštvo stvari koje pozornica daje na sasvim drugi način, ali ih uopće ne daje nego mjesto njih daje nešto posve drugo.

Htijući unijeti — s vremenom — nešto više svijetla u taj problem i zainteresovati naše čitatelje za nj, bilježim ovdje nekoje karakteristične izjave umjetnika koji se ujedno bave filmom i pozornicom i koji, u pitanju šta više vole, imaju različite simpatije, ali se iz obrazloženja vidi da je bit stvari prilično ista, i vrlo interesantno precizirana. Izjave su po reportaži pariskog dnevnika »Le Jour«, iz ustiju triju najodličnijih francuskih vedeta.

Najprije Florelle. »Nezaboravna kreatorica filma »L' opéra de quat' sous« ima uza se svoj scenario.

— Možda vježbate?

— Nikada ne učim svojih uloga, ali znam tekst jer imam vrlo dobro pamćenje... Kad kamera snima, proživljavam svoju ulogu, nikada uostalom nisam znala vježbati! Kino... to je mehanika i treba nastojati da joj se prilagodite, oprostite mi poredbu: ali kad ste na konju, treba ga dobro voditi — a također i dati se voditi! Na plateauu studija treba misliti na aparat, na zvuk, na svjetlost... na svoje noge, jer ta umjetnost kretanja zahtijeva u prvom redu temeljito poznavanje nepomičnosti.

— A kazalište?

— Upravo sam odbila jednu zanimljivu kreaciju, jer je vrlo teško raditi oboje; ovdje se čovjek možda brže istroši nego kod kazališta, ali se lakše obnovi.«

Mary Marquet (interviewisana u pauzi u kostimu Fanny Legrand, »Sapho« koju je igrala u kazalištu, a koju sada interpretira u filmu) govori ovako:

»Volim kino i radeći za nj osjećam vrlo veliko umjetničko zadovoljstvo. Lako je poživati se samo na njegove nezgodne strane. Ja nisam k njemu pristupila s takvim mislima. Kino ima svoj čar, svoju privlačnost, kao i kazalište. Pred kazalištem ima tu prednost što dopušta da možemo neko lice izdupsti, prekopati, učiniti da se ono razvija na obuhvatniji i potpuniji način. Mislim da ništa nije tako uzbudljivo kao ovo trostruko traženje slike, zvuka i... kako da kažem? čovječnosti. Ma kako eliptična bila ta formula, čini mi se da je ipak točna. Na prvi pogled čini se teško valjano sastaviti jedno lice iz susjednih ulomaka, jer tehničke potrebe kina rijetko dopuštaju da se može slijediti kronologijski red radnje. Po momu mišljenju to ne smeta ništa. Ta gimnastika sensibilnosti ne pruža, za pravoga umjetnika, nikakve veće poteškoće. Naprotiv. Ima nešto što nas podbada u tom što moramo igrati više različitih duševnih stanja u nekoliko časova, gotovo na zapovijed. To je traženje »drugotnog stanja« koje je toliko drago glumcu. Što u kazalištu realiziramo kroz tri čina, ovdje to činimo tokom mnogo brojnijih sličica — u tom je sva razlika. Ukratko, sve se uvijek sažima u tom: treba kino voljeti, ili se uopće njim ne baviti. Po mom mišljenju, nema drugog razloga koji bi mogao navesti umjetnike da se njim bave i da mu se posvete.«

Napokon Thérèse Dorny koja daje interview u kazalištu: »Šta mislim raditi? Ta kreirati komad Marcela Acharda, koji ima da se izvede, kako znate, ovdje u Comédie des Champs Elysées. Ne znam kada će se igrati... kad prođe uspjeh sadanjeg komada Julesa Romainsa. A to neće biti tako skoro.

— Imate li na vidiku kakav film?

— Možda. Radi se o jednom njemačkom filmu koji bi se imao ponovno snimiti francuski, ali još ništa nije potpisano. Dakle, ne računajte da ću vam kazati šta više.

— Volite li više igrati dramu ili interpretirati film?

— Svi će vam glumci reći da vole igrati komad. Uostalom vaše uporeďenje obiju stvari prilično je sporno. U kazalištu, čovjek igra svojim temperamentom i svojim sredstvima. On je gospodar svojih gesta, svoje igre fizionomijom. Pred kamerom, sve se žrtvuje tehničkim potrebama rasvjete i vidnoga kuta snimanja. Nije rijetko da čujete kako vam govore u času glavnih snimaka: »Vi gledate očajnim izražajem svoga ljubavnika koji vas

ostavlja bez nade u povratak, samo nemojte oči upraviti u nj, gledajte ovamo, u visini ovoga stabla!...«

Ovom ćemo se pitanju još vratiti.

Ljubomir Maraković

PISMO PANAITA ISTRATIJA ROMAINU ROLLANDU

Dokumenat vremena

Panait Istrati, rodom Rumunj koji je izišao na glas kao francuski pisac prikazujući ljude sa »dna života« u romanima jakih književnih kvaliteta, kao na pr. »Kyra Kyralina« i dr., prianjajući uz ideje komunizma, zaputio se, pred izvjesno vrijeme, u Sovjetsku Rusiju, da tamo prouči situaciju. Međutim, nade su ga prevarile i umjesto potvrde svojih ideja, razočarao se teško i, povukavši kao karakteran čovjek konsekvencije, odrekao se komunizma. Unatoč tomu što je i dalje ostao iskren borac za pravdu i za potištene, napadala ga je komunistička štampa (koja je pod okriljem R. Rollanda), a to je to tragičnije, što je u to doba Panait Istrati, smrtno bolestan, ležao bez sredstava i pomoći u bolnici. Što se tiče prigovora komunista da je Panait Istrati prešao na katolicizam (o čemu se u pismu govori), u stvari je jedino to, da su različiti francuski pisci svjetskoga glasa upravljali Istratiju, dok je ležao teško bolestan, listove simpatije i utjehe. Među prvima je bio i François Mauriac, katolički pisac romana, najmlađi član Akademije, što je Istratija toliko dirnulo, da mu je odgovorio u listu punom poštovanja za Mauriacov vjerski ideal. Oba su lista bila štampana u »Nouvelles littéraires«, a tako isto (u broju od 2. rujna o. g.) i ovaj upravljen Romainu Rolandu, koji, radi njegova krupnog značenja u svim pojedinostima, donosimo preveden u cjelini:

»Služim se ovim putem da vam pišem, ne samo jer mi je drugi zatvoren već od gotovo četiri godine, nego također zato što bih htio da me čuju svjedoci. I pišem vam pozivajući se na vaš osjećaj pravednosti protiv kleveta kojima me obasipaju, otkad sam se vratio iz Rusije, tako zvani komunisti, vaši drugovi.

Vaši drugovi! Vi ste postali njihovim. Vi primate njihove novinare i surađujete u njihovim službenim i poluslužbenim glasilima. Dakle, ti listovi neprestano me nazivaju »agentom Sigurance« (rumunjske tajne policije) a čak i »Gospodinom inspektorom«. Nalazite li to dostojnim, poštenim? Da li se solidarizujete s njima? Šuteći kao što to činite, vi ih pokrivate svojim autoritetom. Dosta sam dugo šutio da imadnem danas pravo protestovati. Te infamije koje se nabacuju protiv mene kao *jedini odgovor na moje knjige o Rusiji*, nikada niste vi osudili javno kako sam očekivao od vaše savjesti. U ono doba nalazio sam za vas jednu ispriku: niste se još bili javno izjavili kao njihov drug i brat. Ali danas je to gotova stvar, i vi se tim ponosite.

Vi biste mi mogli odgovoriti: »To je moja stvar«. — Ne. To bi bilo suviše komodno. To nije samo vaša stvar. Ona je i moja. Štaviše, kako će se odmah vidjeti, ta stvar može da postane i te kako stvar savjesti, jedna od onih zabluda koje nitko ne može spomenuti bez uzbuđenja. Jer, isto tako kao što ja ne zaboravljam što dugujem vama, isto tako ne smijete ni vi zaboravljati, šta dugujete meni. I kad kažem *vi* i *ja*, dakako da nije govor o našim dvjema ličnostima, nego o onoj Ljepoti, čuvarici svih moralnih vrednota, koja sačinja veličinu čovjeka i koje je sitan djelić bio realizovan po nama dvojici, od onoga značajnog dana, kada sam na vaš izričiti i proročanski nalog, napisao ono nekoliko stranica koje su ušle, kako su utvrdili s vama i poslije vas kritici svih zemalja, u baštinu svjetske književnosti. Ne zaboravite, Romain Roland, da sam prije nego što me se dotakla vaša savjest, bio skitnica koji, često, nije imao ničega, a katkad čak ni savjesti, kako se često događa kada ljudi čovjeku razbaštinjenu uskraćuju pravo na čestitost. Bilo mi je tada četrdeset godina i imao sam, možda, podebeo bodež za pasom. Vi ste mi ga oduzeli, jednostavno milujući moje čelo i rekli ste mi: »Udri radije svojom riječju i bićeš izbavljen.«

Poslušao sam vas. Kažem izričito: *poslušao*. Jer Ljepota je, u to vrijeme, bila u mojim očima kompromitirana. Nisam više vjerovao u njezinu moć pravednosti na zemlji, a danas nastavljam ne vjerovati u nju. Mislio sam da joj je beskorisno služiti; Ljepota bez pravde bijaše samo laž.

Ali sam shvatio, po vašem djelu i po listovima koje ste mi pisali, da je dosta jedan pravednik na zemlji, da bude Ljepota. Ostalo je ništa, prah vjekova. I odjednom me obuzme žeđa da u sebi uskrisim pravednika koji je izumirao. Da ga uskrisim žrtvujući mu sve, sve: materijalna dobra, prijateljstva, ljubavi, zdravlje, pa čak i moj socijalni ideal. Tada sam prihvatio da izvučem iz blata svoje zrno uzvišenosti koje mi je bilo povjereno i koje je pripadalo malom svemiru ljudske veličine koju ništa ne može okaljati. Zašto sam to učinio? Ta jer ste vi u mojim očima pretstavljali uzor Pravednika, Pravednika koji je napisao »Iznad okršaja«. U ono doba, zacrtan u vašoj gotovo potpunoj samoći, vaš put je bio put same Ljepote. Ova je bila pribjegla vama. Vi ste bili u Evropi, a gotovo i u svijetu, njezin najdostojniji gostoprimac. I što su se više mučili robovi da vas zaguše u svom oceanu blata, to ste se više vi uzdizali.

To je ono što sam u vama volio, ne drugo što. To je ono što su voljeli ljudi koji su vas tada branili. A vi ste se izdizali, ispred ljudskog kukavičluka, sa svom veličinom čovjeka koji se ne odriče. Jedini vi ste prkosili urlanju trgovaca ljepotom, trgovaca dogmama, trgovaca patriotizmom.

A iza toga, odrekli ste se. Rekli ste od prilike ovo: »Ma tko imao krivo u narednom okršaju, ja ću biti na strani sovjetske Rusije.« I tako ste se srušili; radi toga izbora i te pristranosti ne preostaje više ništa od vas. Treba da to priznate i da se uklonite ili da se branite i da ljudima dokažete da niste postali pristrani. Ako je strančar proizvod časa koji nema šta da izgubi, vi, onakvi kakvi ste bili do jučer, vi ste proizvod vječnosti. Vi riskirate da izgubite sve.

Nemaju prava na izdajstvo oni koji su svečano obećali ljubiteljima Ljepote i ožednjelima za Pravdom da ih neće nikad napustiti. Ja sam jedan od onih kojima ste vi to obećali. Ja sam vaše najbolje djelo. Ja ne postojim nego po moralnim vrednotama koje ste vi izrekli i proživjeli. Ako se vi odreknete, ako se ja odreknem, ako se odreknu jednoga od narednih dana svi oni koji još danas brane Ljepotu bez ljage, tko će ostati da opravda u budućnosti nadu pobijeđenim u konačnu pravdu?

Pa kad biste se imali naći usamljeniji nego ikad, vaša je dužnost da se odreknete onih koji vas kompromituju, da se vratite onoj veličini svijesti koju smo u vama poznavali, koja je bila svojstveno vaša, koja je bila vaša snaga i koja će ostati vjekovima jedina snaga koja može opravdati nezasitnu ljubav ljudi prema životu i njihovu nadu da učine život konačno prihvatljivim za sve. Usred općeg moralnog rasula kojemu pribivamo nemoćni ta *dužnost nepodmitljivosti*, to svjedočanstvo živo, opipljivo, o opstanku apsolutne čistoće, potrebno više nego ikad milijunima očajnika koji su plijen ovih demagoga i koje će uskoro novi vođe, isto tako odvratni kao i stari, povesti prema najkatastrofalnijem duhovnom slomu, što ga je ikad poznavala historija. Tim nevinima, zalutalima, fanatiziranima bezizlaznim materijalizmom, dugujete vi okrepnu čašu koju ste uvijek pružali usnama opaljenima razočaranjem. A meni dugujete moralnu zadovoljštinu da vidim kako ćete pobiti svoje nedostojne drugove koji hoće da mene uprljaju. Ja nisam »agent Sigurance«, to vi znate; ne možete dakle podnositi da se ta laž ponavlja u vašoj kući, u toj »Humanité«, u kojoj ste vi danas zakon i proroci. Osim toga, vaši »komunisti«, iskrivljujući tekstove onoga što sam pisao, objavljuju svuda da sam prešao na »katolicizam«. Ide se čak tako daleko da mi se pripisuju gesti koje nitko nikad nije učinio, u Evropi, pišući povodom moga puta u Rusiju: »Putujući u ono vrijeme s delegatima zapadnih zemalja, opazi u svom vagonu — o užasa! — maročkog delegata.

— Neću da putujem s tim crncem — izjavi on. —

Hajduk se već bio civilizirao... kao Amerikanac!«

Vi vidite do kakvih se iznašašća snizuju oni koji tvrde da dovode pravdu natrag na zemlju. Ako još imate ono srce kakvo sam ja u vas poznavao, nećete dopustiti da jedan čovjek bude ovako klevetan.

Dajem vam na znanje, ako ne znate, da se borim protiv bolesti i bijede, u tom Parizu kamo sam se vratio da potražim svoj fizički spas, spas koji očekujem jedino od njega: taj Pariz koji me rodio, treba da me i preporodi. Što se tiče vas, očekujem od vaše pravednosti da me bar ne vrijeđaju.

Pariz, 26. kolovoza 1933.«

Na to pismo nije uslijedio odgovor u istom listu kako je to inače običaj, a da li je Romain Rolland drugdje šta u tom smislu učinio, ne znamo; svakako, ovako uzbuđen javni apel u tako delikatnoj stvari tražio bi i javan odgovor na istom mjestu.

Lj. Maraković

ZNAČAJNE IZJAVE

Saint-Georges de Bouhélier, pisac historijske drame velikog stila, čija su djela »Le sang de Danton« i »Le Carnaval des enfants« na repertoaru Comédie Française, dao je suradniku pariskog dnevnika »Le Jour« ove karakteristične izjave o drami koju dovršuje:

»Znate već kako ja radim: mislim već duge godine unaprijed o nekom djelu prije nego što se dadnem na pisanje. Uskoro, u veljači naredne godine, daću na izvedbu »Ivanu d'Arc« u Théâtre d'Odéon. Pisano u istom stilu i istim duhom kao »Dantonova krv« i »Napoleon«, novo djelo koje još nije dovršeno, imaće jedno četrdesetak slika.

— Ne znate točno koliko će ih biti?

— Ne, jer kad pišem vode me jedino potrebe moga djela, ne brinući se za realizaciju, svaki dan stvaram potrebita lica i nove slike. Ne prikazujem svoje glavno lice kao da je ono samo na zemlji; nastojim da ga smjestim u njegovu pravu atmosferu sa svim sporednim licima koja su ga okruživala. U historijskom komadu, lica su za mene podupornji i ilustracije jedne teorije, nekoga velikog problema. U »Dantonovoj krvi« htio sam da obradim problem Revolucije, u »Napoleonu« dao sam pouku o diktaturi, a u »Ivani d'Arc« latio sam se problema *natprirodnoga.* Vjerujem u natprirodno, ne osmjehujte se! Vjerujem da ima anđela koji obilaze oko nas, vjerujem da nam mrtvaci govore i da daju savjeta i opomena korisnih po one koji umiju slušati, vjerujem da živimo u sred čudesa koja ne umijemo vidjeti.

Htio bih, prije nego što me nestane, da pokušam osnovati narodnu herojsku dramu, dramu prožetu duhom herojskim i »čovječanskim«. — Vidite, treba znati gledati nekadašnje ljude onako kakvi su bili: ljudi su ostali isti i Ivana d'Arc je seljanka slična onima s naših današnjih sela«.

NOVE JERONIMSKE KNJIGE

Počevši od blagdana sv. Jeronima (30. IX.) raspačavaju se nova izdanja Hrvatskog Književnoga Društva sv. Jeronima. Za godinu 1933./34. izdanja su razvrstana u tri skupine, pa jeronimski članovi dobivaju:

Tri knjige za 10 dinara. To su najpopularniji hrvatski kalendar »*Danica*« za god. 1934., zatim »*Šljivari*« i druge povjestice i pjesme najvećeg hrvatskog pisca Augusta *Šenoe,* i vrlo važna gospodarska knjiga »*Bolesti žitarica*« od prof. B. Babića.

Pet knjiga za 20 dinara. To su uz spomenute tri knjige još »*Evanđelist*«, nedjeljna evanđelja sa slikama, te razmatranja od nadbiskupa dra. Ivana E. *Šarića* (II. dio) i poučno-zabavni putopis jednog Hrvata, koji je pred trista godina putovao »*Od Hrvatske do Indije*« od prof. P. Grgeca.

Devet knjiga za 40 dinara. Uz gornjih pet knjiga još: vrlo suvremena rasprava »*Obnova socijalnog poretka*« od dr. Stj. *Bakšića* i dr. V. *Deželića,* zatim povijesni opis nemira u Hrvatskoj godine 1883. »*Prije Khuena bana*« od prof. dr. Rudolfa *Horvata,* onda spomenspis u proslavu 400-godišnjice održanja Hrvata u tuđini »*Gradišćanski Hrvati*« od prof. M. *Ujevića,* s mnogo slika i životopis sv. Dominika »*Bijeli svetac*« od prof. M. *Soljačića.*

Pojedine se knjige prodaju po 10 dinara, a skupine nečlanovima uz dvostruke cijene. Članom »Društva sv. Jeronima« može postati svatko, tko jedamput za uvijek plati 10 dinara upisnine. Adresa »Društva sv. Jeronima« Zagreb, Trg Kralja Tomislava 21.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

„HRVATSKA PROSVJETA“

IZLAZI JEDNOM MJESEČNO, OSIM MJESECA SRPNJA I KOLOVOZA. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“. — PRETPLATA JE ZA GODINU 1933. U JUGOSLAVIJI DINARA 80·—, DOBROTVORNA PRETPLATA DIN 100·—, PRETPLATA ZA ĐAKE DIN 50·—, PRETPLATA ZA INOZEMSTVO DIN 120·— PRETPLATA SE MOŽE PLATITI I U POLUGODIŠNJIM ODNOSNO ČETVRTGODIŠNJIM OBROCIMA. BROJ RAČUNA KOD ČEKOVNOG UREDA U ZAGREBU 33.720

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE“ ZAGREB, TRG KRALJA TOMISLAVA 21. (JERONIMSKO DRUŠTVO). — RUKOPISI KAO I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE“) ZAGREB II., ZVONIMIROVA 4. III.

Ministarstvo prosvjete odobrilo je pod br. P. 12.874 od 3. kolovoza 1929. „HRVATSKU PROSVJETU“ za knjižnice srednjih i stručnih škola